

**ΤΜΗΜΑ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΤΗΣ ΚΕ ΤΟΥ ΚΚΕ**

**Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΚΚΕ
ΓΙΑ ΤΗΝ
ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΑΓΩΓΗ
ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΑΝΑΓΚΩΝ
ΚΑΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΩΝ**

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η δράση του ΚΚΕ ταυτισμένη με την πάλη για έναν κόσμο με επίκεντρο τις κοινωνικές ανάγκες που έχει “το νου του στο παιδί”ΣΕΛ 6

Α' ΜΕΡΟΣ

Η αστική στρατηγική για την προσχολική αγωγή

Οι δομές προσχολικής αγωγής στον καπιταλισμό.....ΣΕΛ 8
 Για τη λειτουργία των δομών προσχολικής αγωγής.....ΣΕΛ 10
 Για το περιεχόμενο της παιδαγωγικής πράξης.....ΣΕΛ 11

Β' ΜΕΡΟΣ

Για την προσχολική αγωγή των σύγχρονων αναγκών και δυνατοτήτων

Η θεμελίωση της αναγκαιότητας της προσχολικής διαπαιδαγώγησης από τους κλασικούς του μαρξισμού.....ΣΕΛ 13
 Προσχολική αγωγή και σοσιαλιστική οικοδόμηση.....ΣΕΛ 14
 Για το περιεχόμενο της προσχολικής αγωγής στην ΕΣΣΔ.....ΣΕΛ 16
 Η αντίληψη του ΚΚΕ για την προσχολική αγωγή.....ΣΕΛ 17
 Βασικοί άξονες στη λειτουργία της Δομής Προσχολικής Αγωγής.....ΣΕΛ 18
 Η πρώτη διάγνωση και παρέμβαση – ειδικές δομές προσχολικής αγωγής.....ΣΕΛ 20
 Γενικές αρχές και σκοποί του παιδαγωγικού προγράμματος.....ΣΕΛ 21
 Ο ρόλος του παιχνιδιού στην συνολική ανάπτυξη του παιδιού.....ΣΕΛ 23
 Η φυσική αγωγή.....ΣΕΛ 25
 Η αισθητική αγωγή.....ΣΕΛ 26
 Γνώση της φύσης.....ΣΕΛ 28
 Για την παιδαγωγική αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών.....ΣΕΛ 28
 Η μετάβαση στο Ενιαίο Δωδεκάχρονο Σχολείο Σύγχρονης Γενικής Παιδείας.....ΣΕΛ 29

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣΣΕΛ 31

ΜΕ ΤΟ ΛΑΟ ΓΙΑ ΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ

*“Σεμνή υπογραφή του λαού μας
στις λεωφόρους του μέλλοντος”*

Γ. Ρίτσος

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η δράση του ΚΚΕ ταυτισμένη με την πάλη
για έναν κόσμο με επίκεντρο τις κοινωνικές ανάγκες,
που έχει “το νου του στο παιδί”

Το ΚΚΕ, στη μακρόχρονη διαδρομή των εκατό χρόνων δράσης του, έθεσε στο επίκεντρο της πάλης του την υπεράσπιση και ικανοποίηση των αναγκών και των δικαιωμάτων της εργατικής τάξης, των εργαζομένων και των παιδιών τους.

Σήμερα, η σύγχρονη πρόταση για την προσχολική αγωγή είναι συνέχεια μιας πρωτοπόρας σκέψης και δράσης που διαχρονικά πρόβαλε το ΚΚΕ με βάση τις ανάγκες του παιδιού αυτής της ηλικίας και τις δυνατότητες κάθε ιστορικής εποχής.

Γι' αυτό, από πολύ νωρίς το Κόμμα μας έθεσε στο επίκεντρο της προσοχής του την απαίτηση να μορφώνεται ο λαός και να προστατεύονται με κρατική ευθύνη τα βρέφη και τα νήπια της λαϊκής οικογένειας.

Με την πρότασή του το ΚΚΕ απευθύνεται στους γονείς που είτε αντιλαμβάνονται είτε νιώθουν τη σημασία που έχει η προσχολική περίοδος για την ανάπτυξη των παιδιών τους και παλεύουν μέσα σε αντίξοες συνθήκες για να τους προσφέρουν ό,τι καλύτερο περνά από το χέρι τους. Απευθυνόμαστε στους γονείς που αγωνιούν για το παρόν και το μέλλον των παιδιών τους.

Απευθυνόμαστε, επίσης, τους εκπαιδευτικούς τόσο της Προσχολικής όσο και της σχολικής εκπαίδευσης που νιώθουν άμεσα τη μεγάλη σημασία της προσχολικής αγωγής τόσο για την ακόλουθη εκπαιδευτική πορεία των μαθητών όσο και για τη διαπαιδαγώγησή τους.

Γνωρίζουμε όμως πως αυτές οι θυσίες και οι προσπάθειες της λαϊκής οικογένειας και η ικανοποίηση των αναγκών των παιδιών, “κοντράρονται” καθημερινά από μια κοινωνία άδικη και εχθρική απέναντι στις λαϊκές ανάγκες και τις ανάγκες των παιδιών της.

Αυτές οι λαϊκές ανάγκες προκύπτουν από τις δυνατότητες που υπάρχουν με βάση τον παραγόμενο πλούτο, την πρόοδο της επιστήμης, της παραγωγής, είναι όμως δεσμευμένες από τον καπιταλισμό.

Αυτή η κραυγαλέα αντίφαση εκφράζεται και στο ζήτημα της προσχολικής αγωγής.

Στον καπιταλιστικό κόσμο, η πρόσβαση στην προσχολική αγωγή δεν αναγνωρίζε-

ται ως καθολικό δικαίωμα και ως εκ τούτου δεν αποτελεί υποχρέωση του κράτους να το παρέχει δημόσια και δωρεάν. Ένα μεγάλο ποσοστό παιδιών, που κυμαίνεται από 30% έως 50%, σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, αποκλείεται από προσχολικές δομές, δημόσιου και ιδιωτικού τομέα.

Στον αντίποδα αυτής της πραγματικότητας, το ΚΚΕ υπερασπίζεται και παλεύει ώστε η διαπαιδαγώγηση, η κοινωνικοποίηση και η ολόπλευρη ανάπτυξη των παιδιών προσχολικής ηλικίας, να αναγνωριστεί ως καθολικό δικαίωμά των παιδιών και να γίνει πραγματικότητα με υποχρέωση του κράτους να το παρέχει ποιοτικά, δωρεάν και ενιαία.

Αυτό προκύπτει από την ίδια τη σημασία που έχει αυτή η ηλικία για τη συνολική ανάπτυξη του ανθρώπου. Γιατί κατά την περίοδο της προσχολικής ηλικίας, οι κατακτήσεις του παιδιού είναι γοργές και αλματώδεις. Από ανήμπορο βρέφος, που εξαρτάται ολοκληρωτικά από τον ενήλικα, φτάνει στην ηλικία των 6 χρόνων να είναι μια προσωπικότητα που μπορεί πιο αυτόνομα και ανεξάρτητα να σταθεί σε πιο απαιτητικές κοινωνικές συνθήκες, όπως είναι το σχολείο.

Η σημασία της περιόδου αυτής αποδόθηκε χαρακτηριστικά με τα λόγια του μεγάλου σοβιετικού παιδαγωγού Β. Σουχομλίνσκυ:

“η παιδική ηλικία, η σπουδαιότερη περίοδος της ανθρώπινης ζωής, δεν είναι προετοιμασία για τη μελλοντική ζωή, είναι πραγματική, φωτεινή, πρωτότυπη, ανεπανάληπτη ζωή. Κι απ’ το πώς πέρασε την παιδική ηλικία, απ’ το ποιός το κρατούσε από το χέρι στα παιδικά χρόνια, από το τι μπήκε στο μυαλό και στην καρδιά του απ’ το περιβάλλον, απ’ αυτό εξαρτιέται, σε αποφασιστικό βαθμό, τι άνθρωπος θα γίνει το σημερινό παιδάκι.”

Η πρόταση του ΚΚΕ για την προσχολική αγωγή ξεκινά ακριβώς απ’ αυτή τη μεγάλη αλήθεια. Είναι πρόταση που “ποτίζει” το έδαφος για την όσο το δυνατόν πιο αρμονική ανάπτυξη του ανθρώπου. Βλέπει την ευθύνη και την υποχρέωση του εργατικού κράτους να δίνει σε κάθε παιδί, με **οργανωμένο και καθολικό τρόπο**, καθετί αληθινό, όμορφο

και χρήσιμο έχει δημιουργήσει η κοινωνία.

Κατά την προσχολική περίοδο, διαμορφώνονται θεμελιώδεις βάσεις για την ανθρώπινη προσωπικότητα.

Το ΚΚΕ πρεσβεύει την άποψη ότι είναι ευθύνη της κοινωνίας και του οργανωμένου συστήματος εκπαίδευσης και αγωγής να συμβάλλει, εκφράζοντας φυσικά τις αξίες μιας νέας κοινωνίας, ώστε να γίνουν “συνήθεια” και τρόπος ζωής η συλλογικότητα, η συνεργασία, η αλληλοβοήθεια.

Αυτό το δρόμο άνοιξε η πρώτη κοινωνία που απαλλάχτηκε από τα δεσμά της εκμετάλλευσης, η Σοβιετική Ένωση θέτοντας στο επίκεντρο του σχεδιασμού της, την ολόπλευρη ικανοποίηση των διαρκώς διευρυνόμενων αναγκών των εργαζομένων και των παιδιών τους, δημιουργώντας, ήδη από το 1931, εκτεταμένο δίκτυο παιδικών σταθμών, μεγαλύτερο απ’ ότι σε ολόκληρο τον κόσμο μαζί.

Το ΚΚΕ αναμετρήθηκε και πρακτικά με το καθήκον της κοινωνικής ευθύνης προς το παιδί.

Χαρακτηριστικές είναι οι προσπάθειες- παρεμβάσεις για την ίδρυση δομών προσχολικής φροντίδας και αγωγής τόσο από την Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) όσο και αργότερα από την Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση.

Πρωτοπόροι σε αυτή την προσπάθεια ήταν οι κομμουνιστές διανοούμενοι, ο Δημήτρης Γληνός, η Ρόζα Ιμβριώτη, ο Πέτρος Κόκκαλης, κ.α. που θεμελίωσαν επιστημονικά το περιεχόμενο της αγωγής στους παιδικούς σταθμούς.

Σήμερα, το ΚΚΕ έχοντας επεξεργαστεί την πρότασή του για το Ενιαίο Δωδεκάχρονο σχολείο, καταθέτει τη θέση του για τη φροντίδα, αγωγή και εκπαίδευση στην προσχολική ηλικία. Πρόταση που αποτελεί εξειδίκευση της προγραμματικής αντίληψης του Κόμματος. Στην προσπάθεια μας αυτή στηριζόμαστε στη μελέτη της σοσιαλιστικής εκπαιδευτικής πείρας αλλά και των εξελίξεων στο χώρο της προσχολικής αγωγής στον καπιταλισμό.

Είναι λογικό, καλοπροαίρετα να τεθεί το ερώτημα: “καλά όλα αυτά για τον σοσιαλι-

σμό, αλλά σήμερα τι παλεύει το ΚΚΕ;”.

Σήμερα οι κομμουνιστές και οι κομμουνίστριες παλεύουν μέσα στο κίνημα για να δυναμώσει η διεκδίκηση για την άμεση αναβάθμιση όλων των δομών προσχολικής αγωγής και φροντίδας, τόσο των νηπιαγωγείων όσο και των παιδικών σταθμών. Με κτίρια σύγχρονα, ασφαλή, με τους αναγκαίους χώρους για το παιχνίδι, την σίτιση, την ξεκούραση των παιδιών.

Σήμερα, αγωνιζόμαστε ώστε κανένα παιδί να μην αποκλείεται από αυτές τις δομές και η συμμετοχή να είναι εντελώς δωρεάν, χωρίς τροφεία, κουπόνια, και χρήματα γονιών για να καλύψουν λειτουργικές δαπάνες, εξόδους, πολιτιστικές δράσεις.

Σήμερα, είναι περισσότερο από αναγκαίο, να γίνουν προσλήψεις μόνιμου προσωπικού, όλων των αναγκαίων ειδικοτήτων, παιδαγωγών (βρεφονηπιοκόμων και νηπιαγωγών), ειδικού παιδαγωγικού, ειδικού επιστημονικού (λογοθεραπευτές, εργοθεραπευτές, ψυχολόγοι) και βοηθητικού προσωπικού.

Σήμερα, παλεύουμε για να υπάρχει ενιαίο, επιστημονικό, αναβαθμισμένο σύγχρονο παιδαγωγικό πρόγραμμα για την προσχολική αγωγή, με ευθύνη του κράτους, και όχι όπως ισχύει σήμερα, στη δικαιοδοσία της εκάστοτε δημοτικής αρχής, διαφοροποιημένο και αποσπασματικό. Να υπάρχει συνέχεια στόχων και σκοπών για να συνδέεται το παιδαγωγικό έργο των παιδικών σταθμών με αυτό των νηπιαγωγείων.

Με την πρότασή μας αυτή, φιλοδοξούμε να ανοίξει μια πλατιά και ουσιαστική συζήτηση με τους γονείς, τους σημερινούς και αυριανούς παιδαγωγούς, τις κοινωνικές οργανώσεις.

Επιδιώκουμε να γίνει όπλο που φωτίζει τις σύγχρονες κοινωνικές ανάγκες και δυνατότητες της εποχής μας και στον ευαίσθητο χώρο της προσχολικής αγωγής. Να γίνει όπλο πάλης στον καθημερινό αγώνα για την απόσπαση κατακτήσεων, ανοίγοντας τον όμορφο δρόμο της ανατροπής για να μπορέσουμε εμείς και τα παιδιά μας να αδράξουμε ό,τι πραγματικά μας ανήκει. Όλον τον κόσμο.

Οι δομές προσχολικής αγωγής στον καπιταλισμό

Η προσχολική αγωγή, όπως άλλωστε όλες οι εκπαιδευτικές δομές, σε κάθε κοινωνικό-οικονομικό σύστημα, έχει ως βασική αποστολή της τη μετάδοση γνώσεων, δεξιοτήτων και αξιών, την ένταξη στην κοινωνία. Το περιεχόμενο αυτής της διαδικασίας, στην καπιταλιστική κοινωνία αντανακλά το διαχωρισμό της κοινωνίας σε τάξεις και προσανατολίζει στην ιδεολογία της κυρίαρχης τάξης, την προσπάθεια να διαιωνίσει την οικονομική και πολιτική κυριαρχία της.

Στο διάβα της ανθρώπινης ιστορίας τα εκπαιδευτικά συστήματα οργανώνονται ολοένα και πιο πολύ και απευθύνονται σε μεγαλύτερες ομάδες ανθρώπων. Αυτή η διαδικασία εκφράζει την αντικειμενικά θετική πορεία της ανθρώπινης προσπάθειας να κατακτήσει τη γνώση, την ανάπτυξη των μέσων παραγωγής, αλλά και την προσπάθεια των κυρίαρχων τάξεων να θέσουν σχεδιασμένα τις βάσεις για την ιδεολογική ενσωμάτωση των κυριαρχούμενων τάξεων.

Στην ιστορία της εξέλιξης των κοινωνιών, εμφανίζονται στον καπιταλισμό δομές φροντίδας των παιδιών προσχολικής ηλικίας.

Πρώτη φορά, στην περίοδο ανάπτυξης της αστικής σκέψης συναντάμε τον προβληματισμό για τα δικαιώματα του παιδιού (στην εκπαίδευση, στο παιχνίδι, αργότερα και στον τερματισμό της παιδικής εργασίας) καθώς και την αποδοχή ότι δεν αποτελεί μικρογραφία του ενήλικα. Στη βάση αυτών των προοδευτικών για την εποχή τους αναζητήσεων και αναγκών, γεννιέται η επιστήμη της παιδαγωγικής με ιδέες που επέδρασαν θετικά στην παραπέρα εξέλιξη της προσχολικής αγωγής.

Το σύστημα προσχολικής φροντίδας

και αγωγής αναπτύχθηκε ελλιπώς και πολύ αργότερα από το υπόλοιπο εκπαιδευτικό σύστημα. Αυτό, υποδήλωνε, κυρίως, την εξέλιξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής που δημιούργησε στην εξέλιξή του την ανάγκη για τη μαζική ένταξη των γυναικών στην παραγωγή, ενώ καθοριστικά επέδρασε και η παρέμβαση του εργατικού κινήματος καθώς και οι κατακτήσεις της Οκτωβριανής επανάστασης.

Στην πρώτη φάση της δημιουργίας των δομών προσχολικής αγωγής, αυτές ήταν πολύ περιορισμένες, είχαν κύρια φιλανθρωπικό χαρακτήρα και βασική αποστολή τη στοιχειώδη φροντίδα των μικρών παιδιών.

Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, και ιδιαίτερα στις τελευταίες δεκαετίες, ενισχύεται η ενασχόληση αστικών κρατών, διεθνικών ενώσεων και επιστημονικών φορέων, με την προσχολική αγωγή.

Η κατεύθυνση αυτή ενισχύεται και από πορίσματα ερευνών ότι η παρέμβαση στην προσχολική ηλικία, βελτιώνει τα μακροπρόθεσμα μαθησιακά αποτελέσματα. Επίσης, στο επίκεντρο του αστικού προβληματισμού βρίσκεται η έννοια της μακροπρόθεσμης επένδυσης¹.

Το βασικό κίνητρο του ενδιαφέροντος για την προσχολική αγωγή στον καπιταλισμό είναι η ένταξη της γυναίκας στην παραγωγή², χωρίς να υπάρχει ενδιαφέρον για το περιεχόμενο της παιδαγωγικής πράξης για όλα τα παιδιά αυτής της ηλικίας.

Πρόκειται για μια αντιφατική κίνηση γιατί έρχεται σε σύγκρουση με το κίνητρο του κέρδους. Οι διακηρύξεις της αστικής τάξης δεν μπορούν να ικανοποιήσουν τις σύγχρονες κοινωνικές ανάγκες για αναβαθμισμένη για όλους, δωρεάν προσχολική αγωγή.

Αυτό επιβεβαιώνεται από τα ίδια τα ποσοτικά μεγέθη και τον απόλυτο αριθμό των δομών που υπάρχουν στα καπιταλιστικά κράτη, που είναι αναντίστοιχα με τις

ανάγκες που υπάρχουν. Η απόσταση αυτή, πρώτα απ' όλα, οφείλεται στο γεγονός ότι τα καπιταλιστικά κράτη αντιμετωπίζουν τις υπηρεσίες προσχολικής αγωγής κυρίως ως εμπόρευμα, δίνοντας έτσι διαφορετικές δυνατότητες πρόσβασης στην ικανοποίηση της ανάγκης αυτής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το γεγονός ότι το ενδιαφέρον της αστικής τάξης για τη συμμετοχή σε δομές προσχολικής αγωγής, αφήνει κατά βάση εκτός τις ανάγκες των παιδιών των μικρότερων ηλικιών -που οι δομές έχουν άλλες απαιτήσεις και μεγαλύτερο κόστος- και μεταθέτει πιο έντονα την ευθύνη στην οικογένεια.

Ορισμένα στοιχεία επιβεβαιώνουν αυτή την πραγματικότητα. Σύμφωνα με στοιχεία για την ΕΕ των 28 χωρών, για το σύνολο των παιδιών από τη γέννησή τους μέχρι την είσοδό τους στο σχολείο, το 25% αυτών ζει κάτω από το όριο της φτώχειας³, σε συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού. Στην Ελλάδα το ποσοστό αυτό αγγίζει το 30%. Στην συντριπτική τους πλειοψηφία, αυτά τα παιδιά εντάσσονται πολύ αργά σε κάποια προσχολική δομή, πριν τη φοίτηση στο σχολείο που είναι καθολικό και δωρεάν το δικαίωμα πρόσβασης και το κράτος έχει, σε ένα ορισμένο βαθμό, μεριμνήσει για τις στοιχειώδεις υποδομές.

Η γενική εικόνα στην συντριπτική πλειοψηφία των ευρωπαϊκών χωρών, δείχνει ότι οι δομές που υπάρχουν είναι αναντίστοιχες των αναγκών που υπάρχουν. Στο 1/3 των ευρωπαϊκών χωρών ακόμα και τα μεγαλύτερα παιδιά, ηλικίας 3 και 4 χρόνων, είναι δύσκολο να βρουν μια θέση σε μια δομή προσχολικής αγωγής.

Πιο συγκεκριμένα, η φοίτηση καταγράφεται, (στα κράτη μέλη του ΟΟΣΑ, στην ΕΕ και στην Ελλάδα) ως εξής: από τριών ετών και κάτω είναι περίπου στο 15%-20% των παιδιών. Για την ηλικία των 4 ετών, το ποσοστό στο μέσο όρο της ΕΕ είναι στο 90%, για τα κράτη-μέλη του ΟΟΣΑ στο 88% και για την Ελλάδα στο 72%. Μόνο κατά το τελευταίο έτος της προσχολικής ηλικίας τα ποσοστά αγγίζουν, σχεδόν, την καθολικότητα, περίπου στο 93% και είναι συνήθως δωρεάν⁴.

Στην Ελλάδα, με βάση τα συγκεντρωτικά στοιχεία για τις ηλικίες από τη βρεφική μέχρι την είσοδο στο σχολείο, μόλις το 62% των παιδιών είναι σε κάποια προσχολική δομή, προσμετρώντας δημόσιες και ιδιωτικές, και το 38% παραμένει στο σπίτι.

Σε παγκόσμιο και ευρωπαϊκό επίπεδο, κατά μέσο όρο, το 50% των παιδιών της μικρότερης προσχολικής ηλικίας, πηγαίνει σε ιδιωτικές δομές⁵. Ο ιδιωτικός τομέας καταλαμβάνει μεγάλο μερίδιο συμμετοχής σε σχέση με το δημόσιο τομέα προσχολικών δομών, κυρίως για τις μικρότερες ηλικίες που φιλοξενούνται στους παιδικούς σταθμούς. Αυτή η αναλογία καταγράφεται και στην περίπτωση της Ελλάδας και αλλάζει στο νηπιαγωγείο, με τις δημόσιες δομές ν' αγγίζουν το 92,1% και τις ιδιωτικές το 7,9%⁶.

Πέρα από αυτά τα στοιχεία, σοβαρό ζήτημα είναι η κατάσταση των κτιριακών υποδομών στην Ελλάδα. Για τους παιδικούς σταθμούς καταγράφεται ότι το 67% αυτών δεν πληροί τις προϋποθέσεις, το 72% δεν έχει αύλειο χώρο, το 26% στεγάζεται σε πολυκατοικίες, ενώ το 27% των τάξεων δεν έχει καν παράθυρο⁷!

Για τη συντριπτική πλειοψηφία των νηπιαγωγείων, οι χώροι δεν είναι κατάλληλοι για την πολύωρη παραμονή των παιδιών σε αυτούς καθώς δεν υπάρχει πρόβλεψη για ξεχωριστούς χώρους σίτισης και ξεκούρασης. Από την άλλη, γι' αυτά τα νηπιαγωγεία που συστεγάζονται με δημοτικά σχολεία υπάρχουν σοβαρά προβλήματα συναυλισμού με τα μεγαλύτερα παιδιά, λόγω απουσίας ξεχωριστών χώρων ώστε να ικανοποιούν τις ανάγκες του προγράμματος, όπως είναι τα κατάλληλα μέσα για το παιχνίδι, ο κήπος για τις διάφορες δραστηριότητες κ.ο.κ. Σε αυτά πρέπει να συνυπολογίσουμε το βαθμό παλαιότητας των κτιρίων, την έλλειψη αντισεισμικής θωράκισης, που ισχύουν άλλωστε και για μεγάλο μέρος των δημόσιων σχολείων στην Ελλάδα.

Για τη λειτουργία των δομών προσχολικής αγωγής

Aν και σε ντοκουμέντα διεθνών οργανισμών αναγνωρίζεται ο ενιαίος χαρακτήρας της προσχολικής ηλικίας, αυτό δεν αποτυπώνεται στην εκπαιδευτική πολιτική. Θεωρούμε σοβαρό ζήτημα το γεγονός ότι, σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, οι προσχολικές δομές διακρίνονται σε αυτές που παρέχουν φροντίδα και φύλαξη, (καλύπτοντας τις ηλικίες από 0–3 ετών, και

υπάγονται κατά βάση σε Υπουργεία Υγείας Πρόνοιας και Εσωτερικών), και αυτές που θεωρείται ότι παρέχουν εκπαιδευτικές υπηρεσίες, (καλύπτοντας τις ηλικίες από 3–6 ετών, και υπάγονται στα Υπουργεία Παιδείας).

Επιπλέον υπάρχει μεγάλη διαφοροποίηση, όχι μόνο από χώρα σε χώρα αλλά και μέσα στην ίδια την χώρα καθώς το σύστημα των προσχολικών δομών είναι αποκεντρωμένο και η περιφερειακή και τοπική διοίκηση έχει σημαντικό ρόλο στη συνολική λειτουργία του.

Η διαφοροποίηση αφορά στη γενική λειτουργία των δομών προσχολικής ηλικίας, το περιεχόμενο των προγραμμάτων, τις σπουδές των εργαζομένων, το κόστος φοίτησης, κ.α.

Η παραπάνω κατάσταση ισχύει και στην περίπτωση της Ελλάδας. Έτσι, υπάρχουν δύο διαφορετικές δομές, αυτή των παιδικών σταθμών που είναι στην ευθύνη του Υπουργείου Εσωτερικών και διακέεται στους Δήμους, και αυτή των νηπιαγωγείων που είναι στην ευθύνη του Υπουργείου Παιδείας. Δίπλα σε αυτό το διαχωρισμένο δίκτυο δημόσιων δομών, αναπτύσσεται παράλληλα ο ιδιωτικός τομέας που είναι γιγαντωμένος στους παιδικούς σταθμούς, καταλαμβάνοντας μεγάλο μερίδιο από τις ανάγκες που υπάρχουν και, εμφανώς, μικρότερος για τις μεγαλύτερες ηλικίες στα νηπιαγωγεία.

Αυτός ο διαχωρισμός διατρέχει κάθε πτυχή της παιδαγωγικής διαδικασίας. Έτσι, σε ό,τι αφορά το παιδαγωγικό περιεχόμενο για τους μεν παιδικούς σταθμούς είναι σε ισχύ κανονισμός λειτουργίας που περιορίζεται σε μια σύντομη περιγραφή μιας ημέρας, δεν είναι με σαφήνεια ορισμένο το παιδαγωγικό πλαίσιο με αποτέλεσμα ο κάθε Δήμος να παρεμβαίνει και να καθορίζει τους σκοπούς και τους στόχους της διαδικασίας. Από την άλλη, αν και στο νηπιαγωγείο ισχύει αναλυτικό πρόγραμμα, αυτό είναι προσαρμοσμένο, κυρίως, στην προοπτική της μετάβασης των παιδιών στο σχολείο, μεταφέροντας μαθησιακούς στόχους της εκπαιδευτικής σχολικής βαθμίδας στην προσχολική ηλικία.

Αυτή η απόλυτη διάκριση μεταξύ των δομών δεν έχει επιστημονική βάση. Γεγονός που προβληματίζει ακόμη και τα αστικά επιτελεία⁸. Αυτό άλλωστε επιβεβαιώνεται από την σοσιαλιστική πείρα που ενιαία αντιμετώπισε αυτές τις δομές, ενοποιώντας με την έννοια της αγωγής τα στοιχεία της φροντίδας και πρόνοιας αλλά και της εκπαίδευσης, με προσαρμοσμένο περιεχόμενο ανάλογα με την ηλικία.

Σοβαρότατο επίσης πρόβλημα είναι οι συνθήκες και οι σχέσεις εργασίας των εργαζομένων, όλων των ειδικοτήτων, που κάθε άλλο παρά βοηθούν στη δημιουργία σταθερού και αρμονικού παιδαγωγικού περιβάλλοντος. Στους παιδικούς σταθμούς παραπάνω από τους μισούς εργάζονται με ελαστικές σχέσεις εργασίας, ενώ στα νηπιαγωγεία, με στοιχεία το έτος 2014, οι μόνιμοι είναι το 76,1% οι αναπληρωτές το 11,3%. Από την άλλη λείπουν, σε όλες τις προσχολικές δομές, βασικές ειδικότητες για την παιδαγωγική διαδικασία όπως ειδικοί παιδαγωγοί, ψυχολόγοι, κοινωνικοί λειτουργοί. Επίσης, στα νηπιαγωγεία δεν προβλέπονται ειδικότητες τραπεζοκόμων και μαγείρων, ούτε πρόγραμμα σίτισης επιστημονικά προσδιορισμένο με ευθύνη του Υπουργείου Υγείας, με αποτέλεσμα την ευθύνη να την έχει ολοκληρωτικά η οικογένεια, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την υγιά και σωστή ανάπτυξη των παιδιών.

Για το περιεχόμενο της παιδαγωγικής πράξης

Η διάκριση των δομών δεν περιορίζεται στα παραπάνω ζητήματα αλλά καθορίζει και το περιεχόμενο της παιδαγωγικής πράξης. **Κατά τη γνώμη μας η ουσία της παιδαγωγικής πράξης είναι ενιαία, εξελίσσεται με δυναμικό και ενιαίο τρόπο, άσχετα εάν αλλάζουν, κάθε φορά, οι συγκεκριμένοι στόχοι και τα μέσα της.** Επομένως η διάκριση μεταξύ φροντίδας και εκπαίδευσης, αντίστοιχα για τα μικρά και τα μεγάλα παιδιά της προσχολικής ηλικίας, είναι αντιεπιστημονική και αναχρονιστική.

Η προσχολική ηλικία, συνολικά και ενιαία, είναι μια ηλικία κατά την οποία, παρ' όλες τις διαφορές που μπορεί να διαπιστώσει κανείς από μήνα σε μήνα, επιλύονται και αναπτύσσονται θεμελιώδεις ανθρώπινες ικανότητες όπως είναι η ανάπτυξη και κατάκτηση συνθετότερων κοινωνικών σχέσεων, η ανάπτυξη της γλώσσας, της σκέψης, η γοργή σωματική εξέλιξη. Όλα αυτά συνιστούν ένα κοινό πλαίσιο μέσα στο οποίο πρέπει να εξελίσσεται η παιδαγωγική πράξη, η οποία δε διαχωρίζεται σε αυτή που παρέχει φροντίδα και αυτή που παρέχει εκπαίδευση αλλά ενιαία μεταβαίνοντας από το "απλό", τη μίμηση, τις αισθήσεις, στο πιο σύνθετο, την κρίση, τις γενικεύσεις, τις έννοιες, κατακτά τα παραπάνω χαρακτηριστικά.

Σε όλη αυτή την εξελικτική διαδικασία, σημαντικός είναι ο ρόλος των επιστημόνων παιδαγωγών που δουλεύουν σχεδιασμένα με αυτές τις ηλικίες, καθοδηγώντας την ανάπτυξη των παιδιών, αξιοποιώντας το παιχνίδι, ως μία κρίσιμη και σημαντική δραστηριότητα που φέρνει σε επαφή το παιδί με τον "κόσμο των μεγάλων", την κοινωνία.

Η ενασχόληση, για παράδειγμα, του βρέφους με τα αντικείμενα δημιουργεί πλούσιες παραστάσεις από τον περιβάλλοντα κόσμο που ακόμα και στο στοιχειώδες αυτό επίπεδο συνιστά "μαθησιακό απόθεμα". Δηλαδή δημιουργεί τις προϋποθέσεις και τη βάση ώστε αργότερα, με πιο συστηματικό τρόπο, να αποτελέσει το γνωστικό απόθεμα που μέσω της ανάπτυξης της σκέψης και της γλώσσας θα "κοινωνήσει" την πραγματικότητα, θα την κατανοήσει. Αυτή η δραστηριότητα που φέρνει το βρέφος σε επαφή με τον περιβάλλοντα χώρο, έχει "μαθησιακό" περιεχόμενο και υπηρετεί τον επόμενο "μαθησιακό" στόχο.

Έτσι, για παράδειγμα, μέσα από την πρώιμη ενασχόληση με τα αντικείμενα, που είναι συνδεδεμένη με τις νοητικές λειτουργίες, τα βρέφη διαισθάνονται τη διαφορετικότητα των υλικών με βάση τη σύστασή τους. Το τουβλάκι είναι ξύλινο, βαρύ, σκληρό, ενώ αντίθετα το άλλο είναι πάνινο, ελαφρύ και μαλακό. Η ενασχόληση αυτή, όσο πιο πλούσια είναι, με περισσότερα ερεθίσματα, τόσο πιο πλούσιο είναι το "αισθητηριακό απόθε-

μα”, που αργότερα θα επιτρέψει στο παιδί να κάνει τις πρώτες λογικές ομαδοποιήσεις με βάση τις ιδιότητες των υλικών. Και αυτή η λογική διαδικασία, εξελίσσεται από το απλό στο σύνθετο και διατρέχει όλη την προσχολική ηλικία, δημιουργεί τα πρώτα λογικά σύνολα και συγκροτεί τις πρώτες απλούστερες **έννοιες** που εδράζονται σε αυτά τα πρώτα αισθητηριακά ερεθίσματα.

Το ίδιο ισχύει για την κοινωνικοποίηση του παιδιού. Φυσικά, από την ώρα που γεννιέται το παιδί διαμορφώνει τις πρώτες κοινωνικές σχέσεις με τα πρόσωπα του άμεσου περιβάλλοντος και της οικογένειας. Όμως, η παιδαγωγική παρέμβαση αφορά στη στοχευμένη παρέμβαση της κοινωνίας ώστε η κατάκτηση αυτή να είναι πιο ολοκληρωμένη. **Η πορεία που διανύει το παιδί προσχολικής ηλικίας είναι κυριολεκτικά μια περίοδος συνεχών ανατροπών.** Από βρέφος που απλά συνυπάρχει με την ομάδα των άλλων βρεφών, μέχρι το νήπιο που κατακτά τη συμμετοχή σε πολυπληθείς ομάδες, με περιεχόμενο δουλειάς και με πιο σύνθετους στόχους διανύεται μια τεράστια απόσταση που το ένα στάδιο διαδέχεται το άλλο σε μια ανοδική πορεία από την απλή συνύπαρξη μέχρι την απαιτητική συνεργασία.

Επομένως, στην παιδαγωγική διαδικασία εμπεριέχονται και οι δύο πλευρές, οι οποίες αλληλεξαρτώνται και αλληλεπιδρούν στο περιεχόμενό τους που πρέπει να έχει διαδοχή και συνέχεια στόχων, σε όλους τους τομείς ανάπτυξης του παιδιού.

Ο ρόλος του παιδαγωγού, στην διχοτομημένη θεώρηση για την ανάπτυξη του παιδιού, είναι κυρίαρχα διαμεσολαβητικός, υποβοηθητικός. Καθορίζεται, κατά κύριο λόγο, από το επίπεδο ωρίμανσης και τα ενδιαφέροντα του παιδιού. Γι' αυτό το παιδαγωγικό πρόγραμμα δεν περιέχει σκοπούς και στόχους που αλληλοσυνδέονται και αλληλοδιαδέχονται ο ένας τον άλλον, αλλά κάποιες γενικές κατευθύνσεις, ιδέες που μπορεί να αξιοποιήσει ο παιδαγωγός ανάλογα με την ομάδα του.

Προφανώς υπάρχουν ορισμένα γενικά χαρακτηριστικά στα στάδια ανάπτυξης του παιδιού, που πρέπει να τα γνωρίζει ο

παιδαγωγός για να τα λάβει υπ' όψιν του. Αυτά τα στάδια εκφράζουν τις αλλαγές που γίνονται στη βιολογική ανάπτυξή του, έχουν όμως συγκεκριμένο ιστορικό και κοινωνικό περιεχόμενο. Για να πραγματοποιηθούν οι δυνατότητες που έχουν τα παιδιά σε κάθε ηλικία, για να εξασφαλιστεί η ολόπλευρη ανάπτυξη τους, είναι απαραίτητο να οργανωθεί σωστά η στοχοκατευθυντήρια αγωγή από την προσχολική ηλικία κιόλας.

Οι επιστημονικές έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί απέδειξαν ότι οι έμφυτες ιδιομορφίες και η πορεία ωρίμανσης του οργανισμού αποτελούν σπουδαίο όρο και απαραίτητη προϋπόθεση της ψυχικής ανάπτυξης. Ωστόσο οι κληρονομικές τάσεις δεν καθορίζουν μοιραία ούτε την πορεία, ούτε το επίπεδο της ανάπτυξης. Αποφασιστικό ρόλο για το ποιες ικανότητες και ιδιότητες θ' αναπτυχθούν στο παιδί παίζουν οι κοινωνικές συνθήκες στις οποίες εντάσσεται ενεργητικά. Σε αυτό το πλαίσιο η ευθύνη της οργανωμένης κοινωνικής παρέμβασης και ο ρόλος του παιδαγωγού είναι καθοριστικοί.

Ο καπιταλισμός ως σύστημα που έχει στον πυρήνα του την εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης, θέλει όσο το δυνατόν μεγαλύτερη διάρκεια εργασιακού βίου με ταυτόχρονα μεγαλύτερη ταχύτητα-μέσω της εκπαίδευσης- στην απόκτηση των αναγκαίων δεξιοτήτων που απαιτούνται για την εργασία, φυσικά με το μικρότερο δυνατό κόστος.

Στην προσχολική αγωγή, αυτό εκφράζεται με το συγκεκριμένο περιεχόμενο που παίρνει η προετοιμασία για τη μετάβαση από το νηπιαγωγείο στο σχολείο, συντηρώντας και διαιωνίζοντας τη διάσπαση της παιδαγωγικής πράξης και δίνοντας έτσι έμφαση στις ηλικίες 4 και 5 ετών.

Πιο συγκεκριμένα, για να προσαρμοστεί καλύτερα η προσχολική αγωγή στο σχολικό σύστημα, προτείνεται κατά τα δύο τελευταία έτη, πριν τη μετάβαση των νηπίων στο Δημοτικό, να ενισχυθεί και να ενταθεί η διαμόρφωση δεξιοτήτων, όπως είναι χρήση από τα παιδιά των νέων τεχνολογικών μέ-

σων. Πρόσφατη έκθεση του ΣΕΒ⁹ προτείνει κατά απόλυτη προτεραιότητα την προώθηση ψηφιακών δεξιοτήτων και στην προσχολική ηλικία. Ήδη στο πρόγραμμα σπουδών για το νηπιαγωγείο υπάρχει ξεχωριστή αναφορά στη χρήση του υπολογιστή από τα ίδια τα παιδιά.

Ειδικά γι' αυτές τις ηλικίες και χωρίς τη σωστή παιδαγωγική χρήση, η χρήση του υπολογιστή ενέχει τον κίνδυνο να μην αναπτυχθεί η αφαιρετική σκέψη, κυρίως βασικές ικανότητες που πρέπει να κατακτηθούν,

σε αυτή την ηλικία, “από το μηδέν” και όχι ως “έτοιμη τροφή”.

Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται από σύγχρονες έρευνες και επιστημονικά συμπεράσματα όπως η ανακοίνωση της UNESCO (14.1.2011) σύμφωνα με την οποία όταν αξιοποιούνται οι υπολογιστές ως μέσο στην εκπαίδευση πρέπει να πληρούνται προϋποθέσεις όπως είναι το μέτρο και το όριο στη χρήση, τα κατάλληλα εκπαιδευτικά λογισμικά, και να διασφαλίζεται η ασφαλής χρήση του ίντερνετ με ευθύνη των εκπαιδευτικών.

Β' ΜΕΡΟΣ

Για την προσχολική αγωγή των σύγχρονων αναγκών και δυνατοτήτων

Η θεμελίωση της αναγκαιότητας της προσχολικής διαπαιδαγώγησης από τους κλασικούς του μαρξισμού

Οι Μαρξ και Ένγκελς θεμελίωσαν επιστημονικά τον ιστορικό, κοινωνικό χαρακτήρα της αγωγής που το περιεχόμενό της καθορίζεται από τις κοινωνικές σχέσεις που είναι κυρίαρχες σε κάθε ιστορική φάση και συναρτάται από τις συνθήκες της υλικής ζωής της κοινωνίας.

Πιο συγκεκριμένα, για το ζήτημα της προσχολικής αγωγής, ο Φ. Ένγκελς στο έργο του «Οι αρχές του Κομμουνισμού», διατυπώνει την εξής θέση: “Αγωγή όλων των παιδιών

σε κρατικά ιδρύματα και για λογαριασμό του κράτους από τη στιγμή που αυτά μπορούν να τα βγάλουν πέρα χωρίς τη μητρική φροντίδα.”¹⁰.

Ο Β.Ι. Λένιν, στη συνέχεια εξέτασε τα προβλήματα της διαπαιδαγώγησης και της μόρφωσης. Στα Κομματικά ντοκουμέντα, τα οποία συντάχθηκαν με τη δραστήρια συμμετοχή του ίδιου, τέθηκαν οι θέσεις για την προσαρσία της μητρότητας και της βρεφικής ηλικίας και τη δημιουργία συστήματος κρατικής προσχολικής αγωγής.

Ήδη, από το πρόγραμμα στο 2ο Συνέδριο του ΣΔΕΚΡ το 1903, για πρώτη φορά στην ιστορία του Παγκόσμιου Εργατικού Κινήματος, προωθήθηκαν αιτήματα, όπως:

«Απαγόρευση της γυναικείας δουλειάς σε όλους τους τομείς, όπου αυτή επιδρά αρνητικά

στον γυναικείο οργανισμό. Απελευθέρωση της γυναίκας στη διάρκεια 4 μέχρι και 6 εβδομάδων μετά τον τοκετό, με πλήρη διατήρηση των αποδοχών.

Οργάνωση σε όλα τα εργοστάσια, τις φάμπρικες και τις λοιπές επιχειρήσεις, όπου δουλεύουν γυναίκες βρεφικών και παιδικών σταθμών. Απελευθέρωση της γυναίκας από τη δουλειά, την περίοδο του θηλασμού, όχι λιγότερο από μιάμιση ώρα»¹¹.

Προσχολική αγωγή και σοσιαλιστική οικοδόμηση

Σε όλη την πορεία της σοσιαλιστικής οικοδόμησης, είτε αναφερόμαστε στην ΕΣΣΔ, είτε στις άλλες σοσιαλιστικές χώρες, η πορεία ανάπτυξης της προσχολικής αγωγής και των δομών ήταν πολύ σημαντική. Φυσικά το επίπεδο των κατακτήσεων συναρτάται από την κοινωνική και υλική αφετηρία όπου ξεκίνησε η οικοδόμηση του σοσιαλισμού, από τον βαθμό ανισομετρίας στο εσωτερικό των σοσιαλιστικών κρατών.

Σε κάθε περίπτωση, σύγχρονες έρευνες πανεπιστημίων¹², βασισμένες σε στοιχεία της UNICEF¹³, επιβεβαιώνουν την παραπάνω παραδοχή. Αναγνωρίζουν, για το σύνολο των σοσιαλιστικών χωρών, τα υψηλά ποσοστά συμμετοχής -σε ορισμένες περιπτώσεις σχεδόν καθολικά- των παιδιών σε προσχολικές δομές, κυρίως για τις ηλικίες από 3-6 ετών που οφείλονταν στις, υψηλού επιπέδου παιδαγωγικές μεθόδους, στο πολύ χαμηλό κόστος και στα υψηλά ποσοστά εργασίας των γυναικών.

Μελετώντας τις κατακτήσεις αυτές, επικεντρώνοντας στην πείρα από την ΕΣΣΔ μπορούμε να πούμε ότι η νίκη της Οκτωβριανής, σοσιαλιστικής επανάστασης δημιούργησε τις πολιτικές προϋποθέσεις ώστε τα ζητήματα που αφορούσαν στην κοινωνική προστασία της μητρότητας αλλά και στη δι-απαιδαγώγηση των μικρών παιδιών να τεθούν και να λυθούν με κριτήριο την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών.

Ως αποτέλεσμα της επαναστατικής ανατροπής του 1917 τέθηκαν οι βάσεις για

την ανάπτυξη της μαρξιστικής ψυχολογίας η οποία από νωρίς συνδέθηκε με τα ζητήματα της παιδαγωγικής, με προβλήματα ανάπτυξης της παιδικής προσωπικότητας. Η σοβιετική ψυχολογία, επέδρασε και στο συγκεκριμένο περιεχόμενο του παιδαγωγικού προγράμματος της σοσιαλιστικής εκπαίδευσης. Επίσης άσκησε επιστημονική κριτική σε μια σειρά αστικές θεωρίες, αξιοποιώντας παράλληλα σημαντικές κατακτήσεις της.

Στο περιεχόμενο της διαπαιδαγώγησης εκφράζονταν η προσπάθεια να υπηρετηθεί η σύνδεση με τις κοινωνικές σχέσεις και αξίες της σοσιαλιστικής κοινωνίας, της συλλογικής συντροφικής δράσης, της αλληλοβοήθειας, που βάση τους είναι η κοινωνική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Καταξιώνονταν από τη μικρή ηλικία η ωφελιμότητα και η αξία της εργασίας ως μοναδικής πηγής πλούτου της κοινωνίας που ανήκει σε όλους, από την οποία απορρέει η υπευθυνότητα, συλλογική και ατομική.

Η σοσιαλιστική οικοδόμηση στην ΕΣΣΔ αποδεικνύει περίτρανα ότι η κατάρ-γηση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, η απελευθέρωση του ανθρώπου από τα δεσμά της μισθωτής σκλαβιάς, μπορεί να επιταχύνει την ανάπτυξη της παραγωγής, της έρευνας και της επιστήμης, χωρίς το κίνητρο του κέρδους, με αποτέλεσμα μια θεαματικά γρήγορη άνοδο της κοινωνικής ευημερίας.

Από τον πρώτο μήνα της σοβιετικής εξουσίας, στις 20 Δεκέμβρη 1917, το Λαϊκό Επιτροπάτο Παιδείας εξέδωσε διακήρυξη για την προσχολική αγωγή.

«Η προσχολική αγωγή των παιδιών είναι ένα από τα ουσιαστικότερα προβλήματα του καιρού μας. Στο τσαρικό καθεστώς η ιδέα για την πλατιά ανάπτυξη αυτής της υπόθεσης σε πανρωσικό επίπεδο, συναντούσε για πολύ ευνόητους λόγους μικρή συμπάθεια στις άρχουσες τάξεις. Εκεί που στραγγαλιζόταν ο, τι ζωντανό, ο, τι λογικά σκεπτόμενο υπήρχε, εκεί δεν υπήρχε και δεν μπορούσε να υπάρξει θέση για την φροντίδα των παιδιών, για τη σωματική και πνευματική τους ανάπτυξη. Η ελεύθερη δημοκρατική Ρωσία, που χτίζει τη νέα ελεύθερη ζωή της, πρέπει, κατά κύριο

λόγο, να φροντίζει για τους αδύνατους των αδυνάτων»¹⁴.

Το 1918 οι δομές Προσχολικής Αγωγής εντάσσονται στην ευθύνη του Υπουργείου Παιδείας και αποτελούν κομμάτι του σοσιαλιστικού εκπαιδευτικού συστήματος¹⁵.

Στο πρόγραμμα του ΠΚΚ(μπ) (8^ο Συνέδριο του 1919) τέθηκε το καθήκον για την ίδρυση προσχολικών βρεφικών παιδικών σταθμών κ.λ.π. με σκοπό την πλήρη απελευθέρωση της γυναίκας. Ο Λένιν τους ονόμασε «φύτρα του Κομμουνισμού». Στο άρθρο του «Η μεγάλη πρωτοβουλία» έγραψε:

«Οι κοινές εστίες φαγητού, οι βρεφικοί σταθμοί, οι παιδικοί κήποι, να τα δείγματα αυτών των φυντανιών, να τα απλά, τα καθημερινά μέσα που δεν έχουν τίποτα το πομπώδες, το μεγαλόστομο, το πανηγυρικό και που στην πράξη είναι ικανά να απελευθερώσουν την γυναίκα, στην πράξη είναι ικανά να ελαττώσουν και να εξαλείψουν την ανισοτιμία της με τον άντρα, σ'ότι αφορά τον ρόλο της στην κοινωνική παραγωγή και στην κοινωνική ζωή..»¹⁶

Ταυτόχρονα, με τις πρωτοβουλίες για την ίδρυση δομών αναπτύχθηκε θεωρητική δουλειά για την τεκμηρίωση του περιεχομένου της προσχολικής αγωγής. Πραγματοποιήθηκαν Πανρωσικά συνέδρια με θέμα τους σκοπούς και τα μέσα διαπαιδαγώγησης των παιδιών προσχολικής ηλικίας”.

Το 1920 ιδρύθηκαν 5.000 παιδικοί σταθμοί. Ήταν τόσο θεαματική η ανάπτυξη του δικτύου που ακόμα και οι New York Times ανέφεραν σε σχετικό άρθρο το 1931 ότι οι παιδικοί σταθμοί στη Σοβιετική Ρωσία είναι περισσότεροι απ’ ό,τι σε όλο τον υπόλοιπο κόσμο μαζί¹⁷.

Σε άρθρο του, ο Κώστας Βάρναλης, μετά από τη συμμετοχή του το 1934 στο 1ο Συνέδριο των Σοβιετικών Συγγραφέων, γράφει για τα επιτεύγματα σε αυτόν τον τομέα: «Σ’ ένα όμως σημείο συμφωνούν όλοι: πως η Σοβιετική Ρωσία έχει ξεπεράσει όλα τα αστικά κράτη στην Παιδεία. Για τους βρεφικούς σταθμούς υπάρχουν σε αναλογία ένας επί 3.000 κατοίκων στις πολιτείες. Σύμφωνα με ένα διάταγμα της Σοβιετικής Κυβέρνησης (3 Ιούλη 1932), δεν μπορεί να ιδρυθεί εργοστάσιο ή να χτιστεί πολυκατοικία χωρίς

Σοβιετική αφίσα. 1930. «Βαριέμαι στο σπίτι. Είμαι χαρούμενος στον παιδικό σταθμό».

να περιληφθεί μέσα στο γενικό πλάνο και ο βρεφικός σταθμός. Το παιδί, μέσα εκεί ανατρέφεται επιστημονικά δηλαδή με όλους τους όρους της υγιεινής και της παιδαγωγικής για να αποκτήσει, στην πιο τρυφερή του ηλικία, εκείνες τις συνήθειες, που είναι απαραίτητες σε έναν «τέλειο» πολίτη του σοσιαλιστικού καθεστώτος. Έτσι, μαθαίνουν στα παιδιά να έχουν πειθαρχία και τάξη στη μικρούλα τους ζωή, ν’ αγαπάνε την καθαριότητα, να έχουν αυτενέργεια και το συναίσθημα της αλληλεγγύης και της αλληλοβοήθειας που είναι θεμελιακή αρχή της συλλογιστικής κοινωνίας»¹⁸.

Ήδη από το 1928 κυκλοφόρησε το περιοδικό “Προσχολική Αγωγή”, το οποίο είχε μεγάλη συνεισφορά στη διάδοση των θεωρητικών απόψεων και ερευνών για τα σχετικά ζητήματα.

Κατά τη διάρκεια του Β’ παγκοσμίου πολέμου, και παρά τις ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες που αντιμετώπιζε ο σοβιετικός λαός οι προσπάθειες δεν ανακόπηκαν, αλλά συνεχίστηκαν αμείωτες. Έτσι, με απόφαση της ΕΣΣΔ, το 1943, ιδρύθηκε η Ακαδημία Παιδαγωγικών Επιστημών της ΡΣΟΣΔ. Μέχρι το 1940 είχαν ιδρυθεί 24.000 παιδικοί σταθμοί για 1.170.000 παιδιά. Αν και κατά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο οι καταστροφές ήταν τεράστιες, παρόλα αυτά ο απόλυτος αριθμός των παιδικών σταθμών αυξή-

θηκε. Το 1968 αριθμούσαν τους 100.000, κάλυπταν τις ανάγκες 9.000.000 παιδιών και απασχολούσαν 506.000 παιδαγωγούς και άλλες ειδικότητες¹⁹.

Στην ΕΣΣΔ, με βάση τα στοιχεία που υπάρχουν, το 1989, το ποσοστό φοίτησης των παιδιών ηλικίας από 3 έως την είσοδό τους στο σχολείο άγγιζε το 70%²⁰. Στις προσχολικές δομές, εργάζονταν παιδαγωγοί, ειδικό παιδαγωγικό προσωπικό, ιατρικό και βοηθητικό πλαισιώνοντας με ουσιαστικό και ποιοτικό τρόπο τη λειτουργία των δομών.

Για να τονίσουμε το μέγεθος των κατακτήσεων του σοσιαλισμού, χρειάζεται να προσθέσουμε ότι είχαν ιδρυθεί και λειτουργούσαν με ευθύνη του σοσιαλιστικού κράτους ειδικά νηπιαγωγεία – παιδικό σταθμό για παιδιά με αναπηρίες ή νοητικά αποκλίνοντα παιδιά. Αυτά ήταν εξοπλισμένα με ειδικά εκπαιδευμένους δασκάλους, νοσοκόμες και γιατρούς. Ειδικές επιστημονικές μέθοδοι χρησιμοποιούνταν για να ενισχύσουν τη διανοητική και σωματική τους ανάπτυξη.

Για το περιεχόμενο της προσχολικής αγωγής στην ΕΣΣΔ

Το ενδιαφέρον της σοσιαλιστικής κοινωνίας για το παιδί ξεκινούσε κυριολεκτικά πριν από τη γέννησή του.

Δημιουργήθηκε Ενιαίο Δημόσιο Δωρεάν Σύστημα Πρωτοβάθμιας Φροντίδας, που παρακολουθούσε με επιστημονικό και οργανωμένο τρόπο την έγκυο γυναίκα, κάνοντας τον αναγκαίο προγεννητικό έλεγχο. Μετά την γέννηση του βρέφους οι παιδιατρικές πολυκλινικές ήταν υπεύθυνες για την υγεία του και από τη στιγμή που αποχωρούσε από το μαιευτήριο, κατά τη διάρκεια του πρώτου έτους γίνονταν δωρεάν, καθολικά και υποχρεωτικά, 16 ιατρικές εξετάσεις από διάφορες ειδικότητες.

Συνδυασμένα, με το πρωτοβάθμιο σύστημα υγείας, μέσα στους παιδικούς σταθμούς και τα νηπιαγωγεία υπήρχε ειδικός χώρος για την εξέταση των παιδιών από παιδίατρος που παρακολουθούσαν την υγεία και την ομαλή ανάπτυξή τους, όπως επίσης και διακριτός χώρος (αναρρωτήριο) για τα παιδιά που ήταν άρρωστα.

Οι κτιριακές υποδομές υπηρετούσαν το γενικό παιδαγωγικό πλαίσιο. Έτσι, σε κάθε προσχολική δομή η κοινωνία είχε λύσει με συλλογικό, επιστημονικά οργανωμένο τρόπο τη φροντίδα και απασχόληση των παιδιών και είχε απαλλάξει το νοικοκυριό από αυτές τις ευθύνες. Υπήρχαν, λοιπόν, αίθουσα εκδηλώσεων, μουσικής, γυμναστικής, βιβλιοθήκης μαζί με τους βοηθητικούς χώρους την τραπεζαρία, την κουζίνα, το σιδερωτήριο, το πλυντήριο, τον χώρο ανάπαυσης. Η κάθε ηλικιακή ομάδα από τα βρέφη μέχρι τα νήπια είχε το δικό της διακριτό χώρο για την ξεκούραση, τη σίτιση και το παιχνίδι. Ανάλογα διαμορφωμένος ήταν ο αύλειος χώρος, ο κήπος, με τον αναγκαίο υλικοτεχνικό εξοπλισμό και τα όργανα που ήταν αναγκαία για την κάθε ηλικιακή ομάδα.

Βασικό γνώρισμα της προσχολικής αγωγής ήταν το ενιαίο του χαρακτήρα της²¹. Αυτό σήμαινε α) ότι η κοινωνία μέσω του κράτους ενιαία έδινε τις κατευθύνσεις και το περιεχόμενο της αγωγής για κάθε ηλικιακή ομάδα με βάση τα χαρακτηριστικά της, β) εξασφαλιζονταν η συνέχεια στη μετάβαση από τη μια ηλικιακή ομάδα στην άλλη εντός του πλαισίου των δομών της προσχολικής αγωγής.

Έργο του Α. Κομαρόφ. 1923. “Συγκέντρωση παιδιών”. Το κεντρικό πανό γράφει: “Απαιτούμε”. Τα υπόλοιπα πανό γράφουν: “Υγιείς γονείς”, “καθαρή ατμόσφαιρα”, “θηλασμός”, “Μαίες και όχι μαμές”, “Καθαρές πάνες”.

Η αναγνώριση της σημασίας αυτής της ηλικίας για την συνολική ανάπτυξη του ανθρώπου, από την αρχή της σοσιαλιστικής οικοδόμησης, ήταν καθοριστική για τον σχεδιασμό της εκπαιδευτικής πολιτικής στην προσχολική αγωγή που σωστά θεωρούσε ότι κάθε χρόνος σε αυτή την ηλικία είναι **άλμα** στην συνολική ανάπτυξη του παιδιού, και ως εκ τούτου είναι σημαντική η σχεδιασμένη οργανωμένη παρέμβαση της σοσιαλιστικής κοινωνίας.

Σημαντικό ζήτημα που επεξεργάστηκαν θεωρητικά και επιδίωξαν να λύσουν πρακτικά, σημειώνοντας μάλιστα μεγάλη επιτυχία, οι σοβιετικοί επιστήμονες, ήταν ότι οι δυνατότητες της αγωγής έχουν ιστορικό και κοινωνικό περιεχόμενο, “τραβώντας” την ανάπτυξη προς τα μπρος. Ο Λεβ Βιγκότσκι υπογράμμισε τη σημασία των ανώτατων νοητικών λειτουργιών που γενικευμένα ονομάζονται συνείδηση. Αυτή διαμορφώνεται μέσα από τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και χάρη σ’ αυτές. Δηλαδή, οι ανώτατες νοητικές λειτουργίες έχουν κοινωνικό και ιστορικό χαρακτήρα. Επόμενα, η οργανωμένη από την κοινωνία συνειδητή παρέμβαση έχει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του παιδιού.

Η αντίληψη του ΚΚΕ για την προσχολική αγωγή

Η θέση του ΚΚΕ για την προσχολική αγωγή είναι αναπόσπαστο κομμάτι της συνολικής μαρξιστικής αντίληψης για τη διαπαιδαγώγηση του ανθρώπου της σοσιαλιστικής κοινωνίας, ο οποίος όχι μόνο παράγει, αλλά σχεδιάζει, άμεσα ελέγχει διευθύνσεις και διοικήσεις των παραγωγικών και κοινωνικών μονάδων, ασκεί εξουσία.

Βασικό χαρακτηριστικό της αντίληψής μας είναι ότι μετατρέπει σχεδιασμένα την υπόθεση της διαπαιδαγώγησης των παιδιών αυτής της ηλικίας σε υπόθεση όλης της κοινωνίας και όχι απλά στενά της οικογένειας. Με τον τρόπο αυτό απελευθερώνεται η γυναίκα και η οικογένεια από την

αποκλειστική ευθύνη για τη φροντίδα των παιδιών. Έτσι όμως ουσιαστικοποιείται και αναβαθμίζεται και η ευθύνη της οικογένειας απέναντι στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών της.

Επομένως, μπαίνει στο επίκεντρο του σχεδιασμού η ολόπλευρη ανάπτυξη του, και αυτό ξεκινά από την γέννηση του και καθ’ όλη τη διάρκεια της ζωής του και αφορά στη γνωστική, συναισθηματική, βουλευτική και σωματική πλευρά. Μόνο σε αυτή την κοινωνία, στην οποία έχει καταργηθεί η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο και λειτουργεί με κριτήριο την ικανοποίηση των σύνθετων και σύγχρονων κοινωνικών αναγκών μπορεί να αναπτυχθεί, πλήρως, και για όλους, μια επιστημονικά θεμελιωμένη, εκπαιδευτική– διαπαιδαγωγική διαδικασία.

Το ιδεολογικό περιεχόμενο της προσχολικής αγωγής εκφράζει τη νέα αντίληψη για την κοινωνία, τον άνθρωπο και τη σχέση του με τον κόσμο. Αποτυπώνει τη διαλεκτική υλιστική φιλοσοφία, και την αντίληψη για τη γνώση, τη δυνατότητα του ανθρώπου να γνωρίσει και να αλλάξει τον κόσμο.

Στον σοσιαλισμό ως πρώτη βαθμίδα της κομμουνιστικής κοινωνίας, μια σειρά βασικές κοινωνικές ανάγκες (παιδεία, αθλητισμός, υγεία-πρόνοια) ικανοποιούνται αποκλειστικά δωρεάν, καταργείται άμεσα η επιχειρηματική δραστηριότητα σε αυτούς τους τομείς.

Η πρόσβαση είναι καθολική, σε δημόσιες και δωρεάν δομές, δηλαδή κάθε παιδί προσχολικής θα έχει μια θέση σε αυτές, χωρίς κανένα αποκλεισμό.

Συγκροτείται Ενιαία Δομή Προσχολικής Αγωγής για όλα τα παιδιά προσχολικής ηλικίας έως 6 έτων. Με τον όρο “προσχολική ηλικία” εννοούμε όλη την περίοδο ανάπτυξης του παιδιού από τον πρώτο μήνα της ζωής του μέχρι το σημείο μετάβασης στο σχολείο. Φυσικά, όπως έχει προαναφερθεί, είναι μια περίοδος με κρίσιμες διαφορές από την ηλικία του βρέφους μέχρι αυτή του νηπίου. Ανεξάρτητα όμως από αυτές, η προσχολική ηλικία είναι η περίοδος μιας μεγάλης, σημαντικής, αλματώδους

ανάπτυξης σε όλα τα επίπεδα, σωματικό, γνωστικό, κοινωνικό.

Η προσχολική αγωγή, συνδέεται και προετοιμάζει προοπτικά για τη μετάβαση στο σχολείο, έχοντας διακριτή-αυτοτελή λειτουργία. Αξιοποιεί το “παιχνίδι” ως “άγουσα” δραστηριότητα γι’ αυτές τις ηλικίες και μέσω αυτού υπηρετεί το σκοπό της αγωγής (γνώση, συναίσθημα, φυσική αγωγή κ.α.).

Η αγωγή καθορίζεται με **ενιαίο** τρόπο καταρχήν ως προς την “υποχρέωση” της κοινωνίας να την προσφέρει με τις ίδιες υλικές προϋποθέσεις για όλα τα παιδιά προσχολικής ηλικίας (κτιριακές υποδομές και προδιαγραφές, επιστημονική μόρφωση του προσωπικού, σίτιση και ιατρική φροντίδα, απασχόληση). Με ενιαίο τρόπο καθορίζεται και το επιστημονικό πρόγραμμα που θα σχεδιαστεί και θα αφορά όλα τα παιδιά αυτής της ηλικίας, από την είσοδό τους στη δομή μέχρι τη μετάβασή τους στο σχολείο.

Για τη σοσιαλιστική κοινωνία, η φροντίση των παιδιών στις δομές προσχολικής αγωγής δεν συναρτάται από τη δυνατότητα που έχουν οι οικογένειες να κρατήσουν τα παιδιά στο σπίτι τους. Δεν είναι, δηλα-

δή, λύση ανάγκης αλλά προσδιορίζεται με βάση τα ευεργετικά αποτελέσματα που έχει για το παιδί, την οικογένεια και την κοινωνία.

Ταυτόχρονα, στη σοσιαλιστική κοινωνία θα διασφαλίζεται το δικαίωμα στη μητρότητα με ουσιαστικό τρόπο, με κάθε επιστημονικό μέσο, με την αναγκαία ιατρική παρακολούθηση της εγκύου, την ανάλογη διάρκεια της γονικής άδειας ώστε να εκπληρώνεται με ουσιαστικό τρόπο η πιο άμεση σχέση του παιδιού με την μητέρα στους πρώτους μήνες της ζωής του.

Μετά το πέρας της γονικής άδειας -που είναι κατοχυρωμένο δικαίωμα στη σοσιαλιστική κοινωνία- και την είσοδο του παιδιού στην προσχολική δομή, προσδιορίζονται και ικανοποιούνται οι αυξανόμενες ανάγκες του μέσα σε αυτή. Αυτές δεν είναι αμετάβλητες αλλά συναρτώνται από την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και την ίδια την εξέλιξη της επιστήμης. Γι’ αυτό ο επιστημονικός κεντρικός σχεδιασμός αφορά στο σύνολο των παιδιών αυτής της ηλικίας, με υποχρεωτικό τρόπο.

Με αυτή την έννοια, η θέση του ΚΚΕ για την ευθύνη της κοινωνίας για την ανατροφή των παιδιών δε μειώνει τη σημασία ούτε της γονικής ευθύνης, ούτε της στοργικής σχέσης γονιού-παιδιού. Απεναντίας δημιουργεί όλες τις προϋποθέσεις για μια πιο ουσιαστική και ποιοτική ενασχόληση του γονέα με το παιδί του.

Σε αυτή την κατεύθυνση το εργατικό κράτος δημιουργεί μια σειρά σύγχρονες εξειδικευμένες δομές, (εντός και εκτός της προσχολικής δομής) για την αξιοποίηση του μη εργάσιμου, “ελεύθερου” χρόνου των γονιών και των παιδιών τους, με καθολικά δωρεάν πρόσβαση σε αυτές.

Το περιεχόμενό τους αφορά όλες τις πτυχές της ανάπτυξης της προσωπικότητας και των ενδιαφερόντων των παιδιών προσχολικής ηλικίας, με όλα τα μέσα και δομές.

Επίσης, δημιουργούνται μια σειρά επιστημονικές δομές στήριξης, επιμόρφωσης και ενημέρωσης των γονιών για την ανατροφή και τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους.

Έργο του Π. Πικάσο. 1921.

«Μητέρα και παιδί».

Βασικοί άξονες στη λειτουργία της Δομής Προσχολικής Αγωγής

Η Ενιαία Δομή Προσχολικής Αγωγής προσφέρει ό,τι πιο σύγχρονο υπάρχει όχι μόνο στον τομέα του περιεχομένου της αγωγής αλλά και των υλικών προϋποθέσεων και μέσων.

Όλες οι δομές προσχολικής αγωγής έχουν **διευρυμένη ημερήσια λειτουργία** η οποία διασφαλίζει την ολοκλήρωση της διαπαιδαγωγτικής εργασίας και την ικανοποίηση των αναγκών των παιδιών και των γονιών τους. Γι' αυτό το λόγο ο σχεδιασμός ίδρυσης των δομών συνυπολογίζει το χώρο εργασίας και τον τόπο κατοικίας.

Κρίσιμο είναι το ζήτημα της κτιριακής υποδομής των δομών προσχολικής αγωγής. Το εργατικό κράτος παίρνει άμεσα πρωτοβουλίες εκσυγχρονισμού, αξιοποίησης αλλά και κατάργησης υπαρχουσών (ακατάλληλων) δομών για να αναβαθμιστεί το περιεχόμενο και η λειτουργία των προσχολικών δομών. **Άμεση προοπτική είναι να οικοδομούνται διακριτά -σε σχέση με τα σχολεία- κτίρια δομών προσχολικής αγωγής.**

Επιπλέον, το κατάλληλο παιδαγωγικό περιβάλλον με ανάλογο εξοπλισμό και παιδαγωγικό υλικό, διακριτούς χώρους για την σίτιση, την ξεκούραση, την σωματική άσκηση και άθληση, την αίθουσα εκδηλώσεων, την αίθουσα για τα καλλιτεχνικά μαθήματα, **συνιστά προϋπόθεση αγωγής.**

Επίσης, δημιουργούνται ειδικοί ιατρικοί χώροι όπου θα γίνεται η περιοδική ή

έκτακτη παρακολούθηση, απ' όλες τις αναγκαίες ειδικότητες όπως του παιδίατρου, του νοσηλευτή, του οδοντιάτρου, του ψυχολόγου, του λογοθεραπευτή, του εργοθεραπευτή για τα παιδιά που έχουν ήπιες δυσκολίες.

Ο αύλειος χώρος είναι κατάλληλα διαμορφωμένος ώστε να διευκολύνει το παιχνίδι, την σωματική άσκηση των παιδιών, και δίνει τη δυνατότητα, με τις κατάλληλες υποδομές και τα μέσα, να ασκείται το παιδί σε σημαντικές "εργασιακές" δραστηριότητες όπως είναι η κηπουρική, η φροντίδα οικόσπιτων ζώων, αλλά και οι πειραματισμοί στη φύση.

Το εργατικό κράτος μεριμνά ώστε η αναβάθμιση των δομών προσχολικής αγωγής να εκφράζεται και σε όρους λειτουργίας ολιγομελών τμημάτων με βάση την κάθε ηλικιακή ομάδα.

Το παιδαγωγικό προσωπικό που θα απασχολείται θα είναι όλων των αναγκαίων ειδικοτήτων: παιδαγωγοί προσχολικής ηλικίας απόφοιτοι πανεπιστημιακών τμημάτων, αλλά και αναγκαίες ειδικότητες όπως είναι οι μουσικοί, εικαστικοί, γυμναστές, με γνώσεις στην προσχολική παιδαγωγική. Διαθέτει το αναγκαίο βοηθητικό προσωπικό (μάγειρες, τραπεζοκόμοι, καθαρίστριες, οδηγοί, τεχνικοί, κηπουροί κ.τ.λ.).

Τονίζουμε ιδιαίτερα τη σημασία που έχει για το εργατικό κράτος ο ρόλος των επιστημόνων παιδαγωγών προσχολικής ηλικίας. Αποτελούν σημείο αναφοράς για τα παιδιά αυτής της ηλικίας και επιφορτίζονται με τον σχεδιασμό και την υλοποίηση του παιδαγωγικού προγράμματος σε συνεργασία με τις άλλες ειδικότητες. Αυτά

συνεπάγονται νέες απαιτήσεις και καθήκοντα για τους επιστήμονες παιδαγωγούς προσχολικής ηλικίας (επιμόρφωση, συμμετοχή σε συνέδρια, σεμινάρια, πρόσβαση σε όλο τον επιστημονικό πλούτο, βιβλιοθήκες, επιστημονικά περιοδικά, κ.α.), που πραγματοποιούνται με ευθύνη του εργατικού κράτους.

Απαιτείται αναβαθμισμένη λειτουργία των πανεπιστημιακών παιδαγωγικών τμημάτων προσχολικής ηλικίας στην κατεύθυνση της ενίσχυσης της ικανότητας για δημιουργική εφαρμογή των παιδαγωγικών αρχών, για ερευνητική πειραματική μεθοδολογία, σύνδεση της επιστημονικής θεωρίας με την πράξη.

Σε αυτή τη βάση δίνεται άμεση ώθηση στην έρευνα που προσανατολίζεται στην αναζήτηση των πιο κατάλληλων κάθε φορά παιδαγωγικών διδακτικών μεθόδων με επίκεντρο τη διαλεκτική-υλιστική θεωρία για τη γνώση της φύσης, του ανθρώπου, της κοινωνικής εξέλιξης, δηλαδή την κατάκτηση της γνώσης. Σε αυτό το πλαίσιο, η παιδαγωγική και εκπαιδευτική έρευνα συμβάλλει ώστε τα πορίσματά τους να αξιοποιούνται, να αφομοιώνονται και να διαχέονται για να εμπλουτίζεται η παιδαγωγική πράξη στις δο-

μές της προσχολικής αγωγής. Σε συνεργασία με τα αντίστοιχα Πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα εμπλουτίζεται και ανανεώνεται το παιδαγωγικό πρόγραμμα σύμφωνα με τα σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα.

Η Πρώιμη διάγνωση και Παρέμβαση – Ειδικές Δομές Προσχολικής Αγωγής

Στην εποχή μας, με βάση την ανάπτυξη των επιστημών και τη συνεργασία τους, δημιουργούνται προϋποθέσεις ώστε σε πολλές περιπτώσεις να είναι δυνατή η πρώιμη ανίχνευση και διάγνωση μιας σειράς διαταραχών της ανάπτυξης (νοτική υστέρηση, κινητικές διαταραχές, μαθησιακές διαταραχές, αισθητηριακές διαταραχές, διαταραχές επικοινωνίας-γλωσσικές, γενικά διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές) κατά την προσχολική ηλικία και μπορεί να οδηγήσει σε πρώιμη παρέμβαση.

Η πρώιμη παρέμβαση αφορά όλες τις μορφές των παιδαγωγικών παρεμβάσεων που αφορούν στην καθοδήγηση των γονέων, στο ίδιο το παιδί, στο ευρύτερο περιβάλλον.

Όσο πιο νωρίς εντοπιστούν οι διαταραχές και ξεκινήσει η παρέμβαση τόσο πιο θετικά θα είναι τα αποτελέσματα για τη ζωή του παιδιού συνολικά. Η περίοδος κατά την οποία μπορεί να είναι πιο αποτελεσματική η διάγνωση και πρώιμη παρέμβαση είναι από την γέννηση μέχρι την ηλικία των τριών χρόνων, χωρίς φυσικά να αποκλείεται η διάγνωση και παρέμβαση καθ' όλη τη διάρκεια ζωής του παιδιού για κάθε είδους δυσκολίες και αποκλίσεις.

Πρωταρχική σημασία κατέχει η πρόληψη σε όλα τα επίπεδα και σε όλους τους πυρήνες της κοινωνικής δραστηριότητας (οικογένεια, κέντρα προσχολικής αγωγής, σχολείο, εργασιακός χώρος). Το Κέντρο Υγείας θα παρέχει πρωτοβάθμια φροντίδα υγείας με κύριο προσανατολισμό την πρόληψη και εξειδικευμένη κοινωνική παροχή ανάλογα με τις ανάγκες της ηλικίας, του φύλου, π.χ. για παιδιά, εγκύους, μητέρες, Αμεα.

Τμήμα τους είναι τα Κέντρα Ψυχικής Υγείας (ΚΨΥ), που θα ασκούν υπηρεσίες Πρώιμης Διάγνωσης και Παρέμβασης. Πραγματοποιεί γενικό διαγνωστικό έλεγχο για όλο τον παιδικό πληθυσμό έως τριών χρόνων.

Το σύστημα πρωτοβάθμιας υγείας, με όλες τις αναγκαίες ιατρικές και άλλες επιστημονικές ειδικότητες θα εντοπίζει και θα καταγράφει τα παιδιά με κάθε είδους απόκλιση και αναπηρία, αισθητηριακή, νοητική, ψυχική. Θα προετοιμάζει, θα εκπαιδεύει τις οικογένειες που μεγαλώνουν παιδί με αναπηρία, στηρίζοντας τες με κάθε πρόσφορο επιστημονικό μέσο.

Η ένταξη των παιδιών με αναπηρία ή κάποιου είδους δυσκολία είτε σε ειδική είτε σε γενική δομή προσχολικής αγωγής (όπου παίρνονται όλα τα αναγκαία μέτρα για την προετοιμασία του παιδιού για το σχολείο) θα γίνεται μετά από γνωμοδότηση του Κέντρου Πρώιμης Διάγνωσης και Παρέμβασης. Πέρα από τις ειδικές δομές που θα είναι στελεχωμένες με το αναγκαίο επιστημονικό δυναμικό (ειδικούς παιδαγωγούς) και εξοπλισμό, εντός των γενικών δομών θα υπάρχουν ανάλογες επιστημονικές ειδικότητες (λογοθεραπευτή, εργοθεραπευτή, ψυχολόγο. κ.α.) που θα στηρίζουν τις περιπτώσεις των παιδιών με πιο ήπιες δυσκολίες.

Για τα παιδιά που διατρέχουν κίνδυνο ή διαπιστώνεται ότι παρουσιάζουν απόκλιση ή κάποια άλλου είδους διαταραχή, διαμορφώνεται εξατομικευμένο πρόγραμμα παρέμβασης που υλοποιείται με το αναγκαίο σύγχρονο εξοπλισμό. Η εποπτεία και επιστημονική στήριξη θα είναι στην ευθύνη των Κέντρων Πρώιμης Διάγνωσης και Παρέμβασης, σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας.

Τα προγράμματα αυτά εξελίσσονται μαζί με την εξέλιξη και την ανάπτυξη του παιδιού ώστε όχι μόνο να ανταποκρίνονται στο δοσμένο επίπεδο αλλά να “χτίζουν” το μέλλον του. Αυτή η αρχή εμπεριέχεται στα ειδικά παιδαγωγικά προγράμματα και τα υπηρετεί, προετοιμάζοντας τα παιδιά για τις ικανότητες που πρέπει να αφομοιώσουν και να καλλιεργήσουν.

Γενικές αρχές και σκοποί του παιδαγωγικού προγράμματος

Βασική αρχή της παιδαγωγικής πράξης είναι ότι η αγωγή προηγείται και “τραβάει” την ανάπτυξη προς τα μπρος, βλέποντας την “αυριανή μέρα” του παιδιού.

Διαπαιδαγωγεί, λοιπόν, όχι παρακολουθώντας αλλά ενεργώντας και στεριώνοντας το επόμενο “αναπτυξιακό σκαλοπάτι” όχι αποσπασματικά αλλά βλέποντας την εξέλιξη του παιδιού ως ενιαίο όλο. Η μάθηση και η εξέλιξη δεν συμπίπτουν άμεσα, αλλά αποτελούν δύο διαδικασίες που αλληλοεπενεργούν. Η μάθηση είναι σωστή μόνο όταν προετοιμάζει την εξέλιξη. Τότε ζυπνούν και ζωντανεύουν μ’ αυτή μια σειρά λειτουργίες που βρίσκονται στο στάδιο της ωρίμανσης και στη ζώνη της επικείμενης ανάπτυξης.

Η διδασκαλία στο πλαίσιο αυτής της αντίληψης και του συνολικού γνωστικού διπαιδαγωγικού σκοπού της προσχολικής αγωγής δεν εννοείται απλά ως τεχνικό εργαλείο επιτάχυνσης της απόδοσης των νηπίων. Επικεντρώνεται σε θεμελιώδη ζητήματα, όπως η πρώιμη λογική στάση απέναντι στον κόσμο, η μεθοδολογία σκέψης, η δυνατότητα κατανόησης των πιο απλών σχέσεων που υπάρχουν στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον. Το κριτήριο με το οποίο αυτές οι δυνατότητες εντάσσονται στη ζωή των δομών προσχολικής αγωγής δεν είναι μόνο τι είναι ικανά να μάθουν τα παιδιά αλλά συνολικότερα λαμβάνονται υπόψη οι ψυχοσωματικές ιδιομορφίες των παιδιών της προσχολικής ηλικίας, κυρίως τα αποτελέσματα της επίδρασης της αγωγής που δεν είναι μόνο άμεσα αλλά και πιο μακροπρόθεσμα.

Όπως, χαρακτηριστικά αναφέρει ο Λεβ Βιγκότσκι, τηρουμένων των αναλογιών για την περίοδο που γράφτηκε, “όταν μαθαίνουμε γραφομηχανή, δεν αλλάζει τίποτα στη συνολική δομή της συνείδησής μας. Αλλά όταν μαθαίνουμε παραδείγματος χάριν μια νέα μέθοδο του σκέπτεσθαι, έναν νέο δομικό τύπο, τότε μαθαίνουμε όχι μόνο

να διεκπεραιώσουμε την πράξη αλλά μας δίνεται η δυνατότητα να ξεπεράσουμε κατά πολύ τα όρια των άμεσων αποτελεσμάτων της μάθησης”²².

Από αυτή την άποψη, ο όρος “αυριανή μέρα” δεν αφορά την πρόωρη επιτάχυνση, αλλά μπορεί να προσδιοριστεί ως βάθεμα, των υπό διαμόρφωση ικανοτήτων.

Για παράδειγμα, στη γλώσσα το προσχολικό παιδί πριν φτάσει να ασχοληθεί συστηματικά με την γραφή και την ανάγνωση, που είναι σημαντικές κατακτήσεις, είναι σημαντικότερο να προηγηθεί ο εμπλουτισμός του λεξιλογίου του. Αυτός ο εμπλουτισμός είναι το υπόβαθρο πάνω στο οποίο θα κατακτηθεί η γραφή και η ανάγνωση, που είναι συνθετότερες κατακτήσεις και χρειάζεται να θεμελιωθούν στον πλούσιο προφορικό λόγο, σε παραστάσεις και λέξεις που υποδηλώνουν ότι το παιδί “κατακτά” τη γύρω πραγματικότητα. Οι πλούσιες παραστάσεις μέσα από τις αφηγήσεις, την ποίηση, τη λογοτεχνία για μικρά παιδιά, τα διάφορα ακούσματα, την επαφή με τη φύση και τις κατακτήσεις του ανθρώπινου πολιτισμού συνολικότερα, δημιουργούν τη “μελωδία” πάνω στην οποία θα γραφτεί η “παρτιτούρα” της γραπτής γλώσσας. Κάθε, λοιπόν, ικανότητα που απλώνει σε βάθος και πλάτος προετοιμάζει καλύτερα την επόμενη κατάκτηση.

Έργο του Φ. Λεζέ, 1949.
«Μητέρα και παιδί».

Με βάση τα παραπάνω, κατά την προσχολική ηλικία στο επίκεντρο της παιδαγωγικής διαδικασίας είναι η διαμόρφωση των προϋποθέσεων για τη σκόπιμη λειτουργία της σκέψης που θα στεριώσει και θα αφομοιωθεί τα επόμενα χρόνια. Το περιεχόμενο της αγωγής κατά την προσχολική ηλικία χρειάζεται να υπηρετεί αυτό το σκοπό.

Πιο συγκεκριμένα, ειδικοί σκοποί του παιδαγωγικού προγράμματος είναι να αναπτυχθεί η πρώτη λογική αντίληψη του περιβάλλοντος, η εποπτική σκέψη, η δημιουργική φαντασία, οι αξίες της συλλογικής δράσης, της αλληλοβοήθειας, η συνείδηση ότι αποτελούμε μέρος της κοινωνίας και των λειτουργιών της. Σε κάθε έκφραση της διαδικασίας, καλλιεργούνται στην ομάδα οι κοινές αξίες της συντροφικότητας, της αλληλεγγύης, της εργατικότητας. Το βασικό ζήτημα είναι, εντοπίζοντας τις ιδιομορφίες και τις δυνατότητες της προσχολικής ηλικίας, να καλλιεργούνται αρετές όπως η ικανότητα του παιδιού να παρατηρεί προσεκτικά την πραγματικότητα, να τη μεταβάλλει δημιουργικά με τη φαντασία του και τη δραστηριότητά του, να προσεγγίζει τις κοινωνικές σχέσεις και την κοινωνική συνείδηση μέσα από την τέχνη να εκπληρώνει υπεύθυνα τις μικρές του “εργασιακές υποχρεώσεις”, να καλλιεργούνται, να ωριμάζουν και να εξελίσσονται οι ικανότητες να αναπτύσσει κοινωνικές σχέσεις, να προσφέρει.

Οι χαρακτηριστικές ανθρώπινες ιδιότητες όπως είναι η τυπική και διαλεκτική σκέψη, η συνειδητή μνήμη, η δημιουργική φαντασία, η ηθική, αν και παίρνουν ατομική έκφραση, αποτελούν “κοινωνικές-ατομικές συνήθειες”. Είναι κατακτήσεις, σε σημαντικό βαθμό, της προσχολικής ηλικίας. Το παιδί προσχολικής ηλικίας, διαμορφώνει αυτά τα χαρακτηριστικά μέσα από την σύνθετη διαδικασία της αφομοίωσης της κοινωνικής πείρας, των κανόνων, των εννοιών. Όλα αυτά αποτελούν την προϋπόθεση ώστε κατά την είσοδό του στο σχολείο να έχει κατακτήσει σε σημαντικό βαθμό μια σχετικά ώριμη προσοχή και μια σχετικά ώριμη μνήμη για να δομηθούν με συστηματικό τρόπο, στη με-

τέπειτα φάση της σχολικής, οι επιστημονικές έννοιες²³.

Επιπλέον, εμφανίζονται και αφομοιώνονται από το παιδί νέοι ρόλοι και είδη κοινωνικής δραστηριότητας όπως είναι η οργανωμένη επαφή και επικοινωνία που ξεπερνά τον στενό οικογενειακό κύκλο και τα “εκπαιδεύει” σε πιο σύνθετες μορφές επικοινωνίας και κανόνες συμπεριφοράς. Καινούργια πρόσωπα με διαφορετικό ρόλο, από αυτό της μητέρας και του πατέρα, δημιουργούν άλλο εύρος στις κοινωνικές σχέσεις του και προκύπτουν άλλες απαιτήσεις. Η ομάδα των συνομιλήκων δημιουργεί μια νέα δυναμική στο πεδίο αυτό και οι αξίες της συνεργασίας, της αλληλοβοήθειας, της αλληλεγγύης, της συλλογικότητας, καθώς και οι ηθικές αξίες για το καλό και το κακό, το ωραίο και το άσχημο, θεμελιώνονται σε αυτή την ηλικία. Σύμφωνα με τον Λεόντιεφ οι σχέσεις του παιδιού με την ομάδα των συνομιλήκων είναι ιδιόμορφες. Αυτό που σταθερά συνδέει μεταξύ τους τα παιδιά ηλικίας 3-5 ετών, είναι ακόμα κάτι προσωπικό, “μερικό” στην ανάπτυξή τους, κάτι που τείνει να ολοκληρωθεί, να γίνει πλήρης συλλογική δράση και λειτουργία μέσα στην ομάδα. Βασικό ρόλο σε αυτόν τον τομέα παίζει ο παιδαγωγός χάρη στις σχέσεις που αναπτύσσει με τα παιδιά.²⁴

Κρίσιμη δραστηριότητα σε αυτή την ηλικιακή περίοδο είναι η ενασχόληση με τα αντικείμενα η οποία ξεκινά, από τη βρεφική ηλικία με την απλή παρατήρηση και ενασχόληση, καταλήγοντας στη νηπιακή ηλικία στην στοχοθετημένη, έλλογη, συνειδητή και ορισμένη από κανόνες δράση με τον περιβάλλοντα χώρο και τα αντικείμενα που τον απαρτίζουν.

Στη δραστηριότητα αυτή το παιδί εξοικειώνεται με τη φύση, την ύλη, κατακτά σταδιακά την εποπτική αντίληψη, προσεγγίζει τις σχέσεις ανάμεσα στα πράγματα. Η δραστηριότητα αυτή προετοιμάζει και προηγείται της αφαιρετικής σκέψης.

Όσο πιο στέρεα πατήσει αυτή η δραστηριότητα, όσο πιο πλούσια είναι, τόσο περισσότερο στεριώνουν και εξελίσσονται οι νοητικές λειτουργίες του παιδιού και οικοδομείται η γνώση²⁵.

Τέλος, βασικό επίτευγμα όλης της προσχολικής περιόδου που ξεκινά ήδη από τη γέννηση είναι η κατάκτηση της γλώσσας. Η εντατική προετοιμασία της επιτυγχάνεται στη βρεφική ηλικία με τη διαμόρφωση των βάσεων για τη φωνηματική ακοή, με την επεξεργασία της προφοράς των ήχων της ομιλίας, με την κατανόηση και την προφορά των πρώτων λέξεων, πράγμα που διασφαλίζεται μέσα από την σωστή επικοινωνία και επαφή με την παιδαγωγό. Τα επόμενα χρόνια συνεχίζει με γοργό ρυθμό η ανάπτυξή της, αυξάνεται και εμπλουτίζεται το λεξιλόγιό, η κατανόηση των λέξεων. Κατά την μεγαλύτερη προσχολική ηλικία, τελειοποιείται η χρήση της για την πιο πλήρη επικοινωνία με τους ανθρώπους, ενισχύεται ο χαρακτήρας της ως όργανο σκέψης και συνεχίζει να εμπλουτίζεται. Η αύξηση του αριθμού των λέξεων που κατανοούν και χρησιμοποιούν τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, η συνθετότητα του λόγου τους, αντανακλούν τη συνθετότητα της σκέψης και εξαρτώνται άμεσα από τις συνθήκες ζωής και διαπαιδαγώγησης.

Άρα, σκοπός της παιδαγωγικής πράξης είναι να εμπλουτίσει αυτές τις λειτουργίες (αξιοποιώντας με παιδαγωγικό τρόπο και τη διαδικασία της πρώιμης γραφής και ανάγνωσης), που συνιστούν το πρώτο συστηματοποιημένο υπόβαθρο ώστε στη σχολική ηλικία να διδαχθεί πια η γλώσσα σε επίπεδο δομής, γραμματικής, σύνταξης, γραπτού λόγου.

Ο ρόλος του παιχνιδιού στην συνολική ανάπτυξη του παιδιού

Το παιδί, σε κάθε ηλικία, καταπιάνεται με διάφορες δραστηριότητες, δεν απασχολείται μονοσήμαντα με μια, όμως μεταξύ των διαφόρων δραστηριοτήτων υπάρχει η “άγουσα” που παίζει καταλυτικό ρόλο στο “τράβηγμα” της ανάπτυξης προς τα μπρος. Έτσι, η προσχολική παιδική ηλικία είναι η εποχή της ζωής, κατά την οποία το παιδί όλο και περισσότερο ανακαλύπτει τον κόσμο που τον περιβάλλει. Στη δραστηριότητά του, πρώτα απ’ όλα μέσα από το παιχνίδι, το παιδί εισχωρεί σε έναν ευρύτερο κόσμο, που τον αφομοιώνει με την πράξη του. **Επομένως, “άγουσα” δραστηριότητα για το παιδί της προσχολικής ηλικίας είναι το παιχνίδι, το οποίο δημιουργεί τη ζώνη της επικείμενης ανάπτυξης του παιδιού. Είναι δραστηριότητα που τραβά μπροστά την ανάπτυξη της προσχολικής ηλικίας.**

Ο Λεβ Βιγκότσκι αναφέρει χαρακτηριστικά:

“Στο παιχνίδι το παιδί βρίσκεται πάντοτε πάνω από τη μέση [νοητική] ηλικία του, πάνω από την καθημερινή συμπεριφορά του.

Στο παιχνίδι είναι σαν να ήταν ένα κεφάλι πιο ψηλό από τον εαυτό του. Σαν την εστία ενός μεγενθυτικού φακού, το παιχνίδι περιέχει όλες τις αναπτυξιακές τάσεις σε συμπυκνωμένη μορφή. Στο παιχνίδι το παιδί είναι σαν να προσπαθεί να πηδήξει πάνω από το επίπεδο της κανονικής του συμπεριφοράς. Η σχέση παιχνιδιού–ανάπτυξης μπορεί να συγκριθεί με τη σχέση διδασκαλίας–ανάπτυξης, αλλά το παιχνίδι παρέχει ευρύτερη βάση για αλλαγές στις ανάγκες και στη συνείδηση. Το παιχνίδι είναι η πηγή της ανάπτυξης και δημιουργεί τη ζώνη επικείμενης ανάπτυξης. Η δράση στη σφαίρα της φαντασίας, σε μια φανταστική κατάσταση, η δημιουργία θεληματικών προθέσεων και η διαμόρφωση σχεδίων της αληθινής ζωής και θεληματικών κινήτρων, όλα εμφανίζονται στο παιχνίδι και το καθιστούν το υψηλότερο επίπεδο της προσχολικής ανάπτυξης. Το παιδί προχωράει εμπρός ουσιαστικά μέσα από τη δραστηριότητα του παιχνιδιού. Μόνο με αυτή την έννοια μπορεί το παιχνίδι να χαρακτηριστεί ως η άγουσα δραστηριότητα που προσδιορίζει την ανάπτυξη του παιδιού προσχολικής ηλικίας.”²⁶

Βασικές στιγμές στην ανάπτυξη του παιχνιδιού κατά τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας είναι:

Στην πρώιμη νηπιακή ηλικία, το παιδί χειρίζεται παιχνίδια και μέσω αυτών μιμείται τη συμπεριφορά των ενηλίκων. Σε αυτή τη φάση, το παιχνίδι κατά βάση είναι ατομική δραστηριότητα και σε μια πορεία μετατρέπεται σε συλλογική. Το ομαδικό παιχνίδι συμβάλλει ώστε το παιδί να αφομοιώσει καλύτερα, ταχύτερα και βαθύτερα τους κοινωνικούς κανόνες. Λίγο αργότερα, περίπου στην ηλικία των τριών χρόνων εμφανίζεται το παιχνίδι με ρόλους. Αυτό το είδος παιχνιδιού εξελίσσεται σε μορφή και περιεχόμενο, γίνεται πολύμορφο, πιο σύνθετο και μεγαλύτερης διάρκειας. Μελετώντας το παιχνίδι ο Λεβ Βιγκότσκι κατέληξε στο συμπέρασμα ότι μέσα από το παιχνίδι αναπτύσσεται μια νέα ψυχολογική διαδικασία, η φαντασία. Η φαντασία είναι ένα κατεξοχόν ανθρώπινο χαρακτηριστικό, προϋποθέτει τη γένεση της αφαιρετικής σκέψης, τη δυνατότητα απόστασης του ανθρώπου από το παρόν, να

μπορεί να σχεδιάζει το μέλλον.

Κατά την περίοδο αυτή το παιδί ανακαλύπτει όλο και περισσότερο τον κόσμο της ανθρώπινης πράξης που το περιβάλλει, μέσα από τη δραστηριότητά του, κύρια μέσα από το παιχνίδι, βγαίνοντας από τα στενά πλαίσια της ενασχόλησης με τα αντικείμενα και της επικοινωνίας με τους ανθρώπους από το άμεσο του περιβάλλον, το παιδί εισχωρεί σε έναν ευρύτερο κόσμο, αφομοιώνοντάς τον με τη μορφή της πράξης.²⁷

Η επίδραση του παιχνιδιού στη γενική ανάπτυξη του παιδιού είναι καθοριστική. Βοηθάει ώστε να διαμορφωθούν και να αναπτυχθούν σημαντικές νοητικές λειτουργίες όπως είναι η μνήμη, η προσοχή, η αντίληψη. Επιπλέον, οι ίδιες οι συνθήκες του παιχνιδιού επιδρούν στην ίδια την νοητική ανάπτυξη καθώς μέσα από το χειρισμό των αντικειμένων αλλά και το νόημα που δίνει, μαθαίνει να σκέφτεται πέρα από το πραγματικό αντικείμενο. Σιγά – σιγά ο χειρισμός αυτών των αντικειμένων περιορίζεται, δηλαδή η ίδια η διαδικασία χειρισμού δεν καταλαμβάνει κυρίαρχη θέση και έτσι γίνεται κυρίαρχος ο νοητικός χειρισμός αντικειμένων και καταστάσεων.

Επιπλέον, τα παιχνίδια με ρόλους δημιουργούν τις προϋποθέσεις ώστε να υιοθετούνται αξίες και κανόνες συμπεριφοράς που μπορούν να υποβοηθήσουν τη συλλογική δράση και έκφραση των παιδιών δεμένη με τους συνολικούς κοινωνικούς σκοπούς. Για παράδειγμα, στα παιχνίδια ρόλων αναπαριστώνται τα επαγγέλματα και μπορεί να τονιστεί η κοινωνική τους αποστολή, να αναδειχτεί η αξία της εργασίας και της προσφοράς της στο κοινωνικό σύνολο. Η επί-

σκεψη σε μια παραγωγική μονάδα μπορεί να υπηρετήσει αυτούς τους σκοπούς δεμένη με την αναπαραστατική λειτουργία του παιχνιδιού με ρόλους μέσα στο χώρο των δομών προσχολικής αγωγής.

Η φυσική αγωγή

Η φυσική αγωγή βοηθά σε όλους τους τομείς ανάπτυξης του παιδιού, κατέχει σημαντικό χώρο και χρόνο στο πλαίσιο του παιδαγωγικού προγράμματος. Αυτή την κατεύθυνση εξυπηρετεί η παρουσία επιστήμονα παιδαγωγού γυμναστή ο οποίος σε συνεργασία με την παιδαγωγό της κάθε ηλικιακής ομάδας διαμορφώνει πρόγραμμα που ανταποκρίνεται στις συγκεκριμένες ανάγκες.

“Στην περίοδο των έξι πρώτων χρόνων ανάπτυξης του παιδιού η φυσική αγωγή συνδέεται στενά με την γενική αγωγή. Το παιδί αναπτύσσει την αυτενέργεια του, την πρωτοβουλία, και τη δυνατότητα να δοκιμάζει τις δυνάμεις του μέσω της βόδισης, αναρρίχησης, του τρέξιμου και της ρίψης. Οι κινήσεις αυτές δοκιμάζονται μέσα από παιγνιώδεις δραστηριότητες. Με την παρακίνηση, αρχίζουν τα παιδιά να ασκούνται σε όλο και πιο σύνθετες δραστηριότητες που διαθέτουν τα χαρακτηριστικά του συντονισμού, της σταθερότητας, και της επιδεξιότητας, ώστε να αναπτυχθεί με τον τρόπο αυτό το μυοσκελετικό τους σύστημα[...].

Είναι διαπιστωμένο πως κατά τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας εμφανίζεται αισθητή αύξηση της μυϊκής δύναμης, της αντοχής και της ευκαμψίας-ευκινησίας. Ταυτόχρονα με τις αλλαγές στο μέγεθος της καρδιάς και

στη χωρητικότητα των πνευμόνων, αυξάνεται η ανάγκη του οργανισμού για ενέργεια. [...]

Εκτός από την πρωινή γυμναστική και τα κινητικά παιχνίδια, η οργανωμένη σωματική αγωγή περιλαμβάνει ασκήσεις που συμβάλουν στη βελτίωση βασικών δραστηριοτήτων (βάδισμα, τρέξιμο και ρίψη, που με τη σειρά τους επιδρούν στη νευρομυϊκή συνέργεια. Επίσης είναι βασικό το παιδί να κάνει βήματα στη δεξιότητα κινήσεων μέσα από το κολύμπι, το ποδήλατο, επαφή με την μπάλα. [...] Μέσα απ' αυτή τη διαδικασία καλλιεργούνται οι αξίες της συλλογικότητας, της συνεργασίας, της άμιλλας με ευθύνη του εκπαιδευτικού.²⁸

Με βάση τη γενική αντίληψη για τη σημασία της φυσικής αγωγής διαμορφώνεται ο χώρος, εσωτερικός και εξωτερικός, για κάθε ηλικιακή ομάδα. Για τις μικρές ηλικίες χρειάζονται μαξιλάρια, διάφορες επιφάνειες διαφορετικής υφής χαλιά, μουσαμάδες, ξύλινα δάπεδα, στρώμα, γρασίδι κ.α. (μαλακές, τραχιές, λείες επιφάνειες), δραστηριότητες με τα χέρια ώστε να γίνουν επιδέξια να πιέζουν, να τσαλακώνουν, να τρίβουν, να αναποδογυρίζουν, να στριφογυρίζουν κ.α. Για τις μεσαίες ηλικίες πρέπει να προσφέρονται υλικά που επιτρέπουν να εξασκούν μεγάλες μυϊκές ομάδες για να σκαρφαλώνουν,

να ισορροπούν και να συντονίζουν τις κινήσεις τους. Για τις μεγαλύτερες ηλικίες η ανάγκη για κίνηση και ομαδικά παιχνίδια είναι αρκετά αυξημένη, τα υλικά λοιπόν, εμπλουτίζονται με κώνους, σήραγγες ισορροπίας, στεφάνια, έπιπλα γυμναστικής, μονόζυγα, όργανα αναρρίκησης, πατίνια, γέφυρες έλξεων, αμμοδόχος, ρακέτες, τραμπολίνο κ.τ.λ. Πέρα από τα υλικά και τα μέσα άθλησης, ιδιαίτερη αξία, γι' αυτές τις ηλικίες, έχουν οι καθρέφτες, τοποθετημένοι με ασφάλεια και με όλες τις απαιτούμενες προδιαγραφές, καθώς δημιουργούν τη δυνατότητα κατά τη διάρκεια της κίνησης και της άθλησης το παιδί να αποκτά την εικόνα του εαυτού του και του σώματός του.

Τέλος, ιδιαίτερα αξιοποιείται και εντάσσεται σχεδιασμένα στο πρόγραμμα άσκησης των παιδιών, η κολύμβηση, καθώς η επαφή με το νερό όχι μόνο είναι η πιο ασφαλής αλλά βοηθά στην ομαλή μυοσκελετική ανάπτυξη, η ενδυνάμωση γίνεται συγχρονισμένα και ταυτόχρονα για όλα τα μέλη του σώματος, χωρίς καταπόνηση.

Η αισθητική αγωγή

Η αισθητική καλλιέργεια στην προσχολική ηλικία είναι ιδιαιτέρως σημαντική καθώς βοηθά τα παιδιά να συνδυάσουν αρμονικά το ηθικό με το αισθητικό στοιχείο. Η αισθητική δεν αφορά στενά την τέχνη αλλά ευρύτερα τον κόσμο των αντικειμένων, της φύσης, των ανθρώπινων αμοιβαίων σχέσεων, επιδρώντας συνολικά στην ανάπτυξη του παιδιού. Επενεργεί στα συναισθήματα, τα διεγείρει, γεννάει ιδέες, διαμορφώνει ενδιαφέροντα. Το παιδί μέσα από τη δική του "καλλιτεχνική δραστηριότητα" και την επαφή με τα έργα τέχνης, συγκρίνει, συνδυάζει και κάνει τις πρώτες γενικεύσεις, συσχετίζει την γύρω πραγματικότητα με το έργο τέχνης που την απεικονίζει και αυτό αποτελεί μια σπουδαία ανακάλυψη.

Το παιδί, μέσω της αισθητικής αγωγής, με βιωματικό τρόπο, με την επαφή του με τις εικόνες, τους ήχους, κ.α. αναπαριστά τη φύση και την κοινωνία, έρχεται σε επαφή με

την πλούσια πολιτισμική κληρονομία, δημιουργεί το ίδιο πλούσια και ποικίλα καλλιτεχνικά έργα. *“Η τέχνη απευθύνεται πάντα στην προσωπικότητα του παιδιού. Το καλό και το όμορφο είναι αδέρφια. Τα παιδιά, κατανοώντας τα έργα τέχνης ζουν έντονα όλα τα γεγονότα που κλείνει μέσα του το παραμύθι, το τραγούδι, ο πίνακας.”*²⁹

Όπως σωστά έχει επισημανθεί η τέχνη μέσω των έργων της κρύβει μεγάλη δύναμη και η παιδαγωγός είναι ανάγκη να διαθέτει την ικανότητα να ζωντανεύει τα φαινομενικά άψυχα αντικείμενα.³⁰

Στο πλαίσιο αυτό αξιοποιούνται τα εικαστικά, το θέατρο, η μουσική, η λογοτεχνία και η μουσειακή αγωγή.

Περιγράφοντας το πλαίσιο επισημαίνουμε τα εξής: στα **εικαστικά** και τις παραγωγικές δραστηριότητες τα παιδιά ασχολούνται με διάφορα υλικά (χρώματα, χαρτιά κάθε είδους, πηλό, κ.α.) διάφορες τεχνικές και μαθαίνουν να εκφράζονται με αυτό τον τρόπο. Γνωρίζουν διάφορες μορφές εικαστικής έκφρασης όπως είναι η ζωγραφική, το σχέδιο, η γλυπτική, τρισδιάστατες κατασκευές κ.α., προσαρμοσμένα για τις ανάγκες κάθε ηλικίας.

Μέσα από το **δραματοποιημένο παιχνίδι**, χρησιμοποιούν, αρχικά, τα αντικείμε-

να με μη συμβατό τρόπο για να μιμηθούν αργότερα, στις μεγαλύτερες ηλικίες με το παιχνίδι ρόλων που το περιεχόμενο του αναπαριστά αυτό που θεωρούν σημαντικό από την ενήλικη κοινωνική δραστηριότητα. Κρίσιμο ζήτημα είναι η εμφάνιση της φαντασίας. Η φαντασία αποτελεί το απαραίτητο εργαλείο για το πέρασμα στο θεατρικό παιχνίδι. Εδώ, ενώ κυριαρχούν οι φανταστικές καταστάσεις, υπάρχει ένα «κλείσιμο του ματιού» ανάμεσα στους “παίκτες”. Οι τελευταίοι αντιλαμβάνονται ως πραγματικό αυτό που γνωρίζουν καλά ότι δεν είναι πραγματικό (στοιχείο θεατρικής σύμβασης). Με αυτόν τον τρόπο, η μέθοδος του θεατρικού παιχνιδιού συνενώνει το παιχνίδι με το θέατρο. Οι φανταστικές καταστάσεις γίνονται πιο σύνθετες καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν. Σημαντικό ρόλο, στην όλη διαδικασία, διαδραματίζουν τα αντικείμενα που λειτουργούν ως σύμβολα ή ως υποκατάστατα πραγματικών αντικειμένων. Μέσα από τον αυτοσχεδιασμό και τις άλλες θεατρικές τεχνικές, τα παιδιά αναπτύσσουν σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό τη φαντασία τους και τη δημιουργικότητα τους.

Με τη **μουσική**, η αστείρευτη ενέργεια, η κίνηση που χαρακτηρίζει το παιδί, καθ’ όλη τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας, απο-

κτά ρυθμό και χρώμα και δημιουργεί έντονες συγκινησιακές εμπειρίες στο παιδί. Συνολικά, η καλλιέργεια της μουσικής αντίληψης επιτυγχάνεται με την ποιότητα, την ποικιλία, και την καταλληλότητα των μουσικών εμπειριών. Γενικός σκοπός είναι τα παιδιά να εκφράζονται μέσα από τη μουσική είτε τραγουδώντας είτε χορεύοντας (κιναίσθηση) είτε δημιουργώντας απλές μουσικές συνθέσεις. Τα παιδιά πειραματίζονται με τον παραγόμενο ήχο, μαθαίνουν να ελέγχουν τεχνητά τόσο τη φωνή τους όσο και ήχους από τα μουσικά όργανα. Κατανοούν απλές μουσικές έννοιες όπως μελωδία, ρυθμός, παύση, νότες. Κατασκευάζουν μουσικά όργανα, ανακαλύπτουν πως παράγεται ο ήχος, κατηγοριοποιούν τα όργανα.

Αναβαθμισμένο ρόλο στην παιδαγωγική διαδικασία κατέχει η παιδική **λογοτεχνία**, το παραμύθι, η ποίηση, μέσω της οποίας τα παιδιά “μαθαίνουν” να απολαμβάνουν το ρυθμό στο λόγο, να πλάθουν εικόνες με τη φαντασία τους, να διαμορφώνουν την ηθική τάξη διακρίνοντας το καλό από το κακό, το άσχημο από το ωραίο, να πλουτίζουν το

λεξιλόγιό τους, να προωθούν τη φαντασία που θα τον οδηγήσει επόμενα στην ανάπτυξη της αφηρημένης σκέψης. Ταυτόχρονα με την ακρόαση, το παιδί παροτρύνεται να αναδιηγηθεί μια γνωστή ιστορία, να φτιάξει μια δική του, μαθαίνει από νωρίς ότι το βιβλίο είναι σύντροφος στη ζωή.

Τέλος, η **μουσειακή αγωγή**, κατάλληλα προσαρμοσμένη στις μικρές ηλικίες, είναι ένας σύγχρονος τομέας της παιδαγωγικής πράξης, που ειδικά στη χώρα μας μπορεί να αξιοποιηθεί φέρνοντας τα παιδιά σε επαφή με την ιστορία. Η ζωντανή αναπαράσταση αντικειμένων, εικόνων του παρελθόντος βοηθάει τα παιδιά με βιωματικό τρόπο να συνδέσουν το χτες με το σήμερα, το οποίο αποτελεί και παιδαγωγικό στόχο. Μέσα από κατάλληλα προσαρμοσμένες δράσεις μέσα σε μουσεία, αρχαιολογικούς χώρους, προσεγγίζουν, κατανοούν, ερμηνεύουν, δημιουργικά αξιοποιούν το υλικό του πολιτισμού, μέσα από ένα πλαίσιο μελέτης, εκπαίδευσης, δημιουργίας και ψυχαγωγίας.

Γνώση της φύσης

Σημαντικός τομέας δραστηριοτήτων είναι η γνωριμία με τη φύση, που γίνεται, έτσι κι αλλιώς, από τα παιδιά με αυθόρμητο τρόπο μέσω της επαφής τους με το γύρω κόσμο. Η ενασχόληση αυτή είναι σημαντική καθώς κάθε φυσικό φαινόμενο αποτελεί εξαιρετική άσκηση για την παιδική λογική. Το παιδί έρχεται σ' επαφή με τη φύση, χρησιμοποιώντας εποπτικά μέσα και κάνοντας πειραματισμούς. Με αυτόν τον τρόπο προσεγγίζει τη σχέση αιτίας-αποτελέσματος, βγάζει συμπεράσματα και κάνει απλούς συλλογισμούς.

Ο ίδιος ο χώρος που θα γίνεται η οργανωμένη επαφή των παιδιών με τα φαινόμενα της φύσης θα είναι διακριτός, αναβαθμισμένος, πλούσιος σε εργαλεία και σε εποπτικά μέσα. Στο πλαίσιο αυτό αξιοποιείται η αυλή και το γύρω φυσικό περιβάλλον που ενδείκνυται για επιτόπια παρατήρηση και πειραματισμό.

Κύριος παιδαγωγικός σκοπός αυτής

της δραστηριότητας είναι το παιδί να περάσει από την αποσπασματική επαφή με τα φαινόμενα, στη σχεδιασμένη γνωριμία με τους νόμους της φύσης, με την κατανόηση του “γιατί”, ώστε να μπορέσει να εξηγή, να σκέφτεται αφαιρετικά, να διευρύνει το λεκτικό του απόθεμα. Η μέθοδος και το περιεχόμενο προσέγγισης των φαινομένων ανταποκρίνεται στις ανάγκες και τις αποκτημένες γνώσεις των παιδιών.

Για παράδειγμα, αρχικά η δραστηριότητα είναι, κυρίως, βιωματική, με κυρίαρχη την ενασχόληση με τ’ αντικείμενα και οι στόχοι σχετίζονται με αυτό που μπορεί να ακούσει, να δει, να πιάσει το παιδί, γιατί καθετί που ξεφεύγει της άμεσης αντίληψης δε μπορεί να γίνει κατανοητό, δεν έχει ενδιαφέρον για το ίδιο.

Όσο το παιδί μεγαλώνει, η δραστηριότητα μπορεί να έχει στοιχειά σκέψης και ερωτημάτων, προς επίλυση, που δεν προκύπτουν από την ίδια την παρατήρηση αλλά χρειάζεται η ελάχιστη συμβολή της νοητικής απεικόνισης. Είναι ευρύς ο κύκλος των φυσικών φαινομένων που μπορούν να απασχολήσουν όπως είναι η κίνηση, η θερμότητα, οι μαγνήτες, ο ήχος κ.α. Με κατάλληλα σχεδιασμένα προγράμματα μπορούμε να μιλήσουμε για το σύμπαν, τα αστέρια, τους πλανήτες.

Στο πλαίσιο αυτό, οι οργανωμένες επισκέψεις στο δάσος, στο πάρκο, στη θάλασσα, στη λίμνη, στο ποτάμι, συμβάλλουν αποφασιστικά ώστε να χτίζεται “η αγωγή της δημιουργίας και της ανακάλυψης”.

Για την παιδαγωγική αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών

Η κατάλληλη αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών ως μέσο εμπλουτισμού της παιδαγωγικής δράσης δημιουργεί σημαντικές δυνατότητες. Όταν μιλάμε για νέες τεχνολογίες αναφερόμαστε σε κάθε τεχνολογικό μέσο όπως είναι οι διάφοροι ηλεκτρονικοί υπολογιστές, τα πολυμέσα, η κάμερα, κ.α. που χρησιμοποιεί η παιδαγωγός. Αυτά μπορούν να ενταχθούν με δημι-

ουργικό τρόπο στην καθημερινότητα της παιδαγωγικής διαδικασίας, αξιοποιώντας τις θετικές πλευρές από τη χρήση τους.

Για παράδειγμα, μέσω του υπολογιστή, μπορεί να αναζητήσει πληροφορίες, να εκτυπώσει εικόνες, φωτογραφίες, ν’ αναπαράξει βίντεο, μουσική κ.τ.λ.

Ταυτόχρονα, το ίδιο μέσο δίνει τη δυνατότητα στα παιδιά να παρακολουθήσουν φαινόμενα, αντικείμενα που δεν μπορούν να γίνουν άμεσα ορατά όπως για παράδειγμα η εικόνα της Γης από το διάστημα, της Σελήνης από κοντά, η γεωγραφία κ.ο.κ.

Δίνεται η δυνατότητα στον τομέα της μουσειακής αγωγής παρακολουθώντας τα διάφορα προγράμματα εικονικής περιήγησης εντός ενός μουσείου, που πρόκειται να επισκεφτεί η τάξη, να προετοιμαστεί η ομάδα πληρέστερα, να προκαλέσει το ενδιαφέρον των παιδιών. Στα ίδια τα προγράμματα εικονικής περιήγησης υπάρχουν κατάλληλα παιχνίδια, ανάλογα με την ηλικία, που μπορούν να αξιοποιηθούν από την παιδαγωγό συμπληρωματικά με την ίδια την επίσκεψη.

Η πολύπλευρη αξιοποίηση των άλλων μέσων από τα ίδια τα παιδιά μπορεί να εμπλουτίσει σημαντικά την παιδαγωγική διαδικασία, για παράδειγμα φωτογραφίζοντας μια επίσκεψη, μια δραστηριότητα μέσα στην τάξη, την ανάπτυξη των φυτών στο κήπο, βοηθάμε ώστε να ενισχύεται η ανάπτυξη του συλλογισμού, της διαδοχής, της μνήμης κ.τ.λ. Ανάλογα, μπορούν να ηχογραφήσουν τραγούδια, διαλόγους, αφηγήσεις για μια δραστηριότητα ή για τις ανάγκες μιας εκδήλωσης ή παράστασης.

Τέλος, τα τεχνολογικά μέσα, τα διάφορα λογισμικά είναι, ορισμένως, αναντικατάστατα στην περίπτωση της αξιοποίησής και εφαρμογής τους στην ειδική παιδαγωγική. Δηλαδή, η σύγχρονη επιστήμη, έχει εφεύρει λογισμικά, αλλά και ανάλογα προσαρμοσμένα τεχνολογικά μέσα, ώστε να υποστηρίζεται το παιδί με αναπηρία και να αναπληρώνεται το φυσικό έλλειμμα που προκύπτει από αυτή. Για παράδειγμα, υπάρχουν συσκευές που μετατρέπουν την εικόνα σε ανάγλυφη μορφή δίνοντας τη δυνατότητα σε παιδιά με τύφλωση να τις επεξεργάζο-

νται μέσω της αφής, οι διαδραστικοί πίνακες που έχουν τη δυνατότητα μεγέθυνσης της εικόνας βοηθούν τα παιδιά με προβλήματα όρασης. Βέβαια, και στην περίπτωση της ειδικής παιδαγωγικής η δυνατότητα που δίνει το τεχνολογικό μέσο δεν θα υποκαθιστά την πράξη, την εργασία καθώς η ίδια η πράξη, η δραστηριότητα με το χέρι είναι που δημιουργεί τις παραστάσεις για να ωριμάσει και να εξελιχθεί η σκέψη.

Η μετάβαση στο Ενιαίο Δωδεκάχρονο Σχολείο Σύγχρονης Γενικής Παιδείας

Η διδασκαλία στο Ενιαίο Δωδεκάχρονο σχολείο σύγχρονης γενικής παιδείας δεν ξεκινά από το μηδέν. Απεναντίας έχει προηγηθεί η συστηματική παρέμβαση, ιδιαίτερα στις μεγαλύτερες προσχολικές ηλικίες, ώστε το παιδί να κατακτήσει ορισμένα χαρακτηριστικά για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της μαθησιακής – εκπαιδευτικής εργασίας, που κύριο χαρακτηριστικό έχει την κατάκτηση της γνώσης μέσα από τη συστηματική διδασκαλία και την ανάλογη εργασία που απαιτείται.

Έτσι, σε αυτό το πλαίσιο έχει αναπτύξει την “γνώση” για τη θέση του μέσα στην ομάδα, κατ’ επέκταση το κοινωνικό σύνολο, γνωρίζει κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς, υποχρεώσεις και δικαιώματα και μπορεί να αναπτύξει παραπέρα αυτές τις σχέσεις. Επιπλέον, έχει κατακτήσει σωματικές ικανότητες όπως είναι η λεπτή κινητικότητα, ο συντονισμός χεριού και ματιού για να μπορέσει να περάσει στην πιο σύνθετη και απαιτητική εργασία αυτή του γραψίματος, του διαβάσματος. Ωρίμασε και κατέκτησε ικανότητες, όπως είναι η μνήμη, η προσοχή, η αντίληψη που θα του επιτρέψουν να κάνει πιο σύνθετες νοητικές εργασίες αλλά και η συνήθεια του αυτοελέγχου, της αυτοεκτίμησης ώστε να ανταποκριθεί σε πιο σύνθετα καθήκοντα. Η συμπεριφορά του είναι σκό-

πιμη, έχει καταφέρει να παρακολουθεί, να κατανοεί, να επιλύει ζητούμενα που τίθενται στη μαθησιακή διαδικασία, μπορεί να είναι συγκεντρωμένο για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα στο μάθημα, η βούληση του διακρίνει το “πρέπει” και αυτό καθορίζει την συμπεριφορά του.

Σημαντικό για την προετοιμασία του παιδιού για το σχολείο είναι το επίπεδο ανάπτυξης των γνωστικών ενδιαφερόντων και της γνωστικής δραστηριότητας του παιδιού. Η γενική θετική στάση απέναντι στο σχολείο, η προσμονή να πάει το παιδί εκεί που βρίσκονται και τα μεγαλύτερα παιδιά, δεν αρκεί από μόνη της εάν δε καλλιεργηθεί το ενδιαφέρον για το ίδιο το περιεχόμενο της γνώσης, αν δεν ενισχυθεί η δίψα για την κατάκτηση της γνώσης και η ικανοποίηση από αυτή τη διαδικασία.

Προφανώς, μέσα σε όλα αυτά που έχει κατακτήσει το παιδί της προσχολικής ηλικίας βασικό ζήτημα είναι ο βαθμός ανεξαρτητοποίησής του και αυτονομίας του. Πλέον, χρειάζεται να είναι ικανό το παιδί να αντιμετωπίζει νέες καταστάσεις, να μπορεί να φροντίζει τον εαυτό του, να είναι υπεύθυνο, να κατανοεί και να ανταποκρίνεται στις υποχρεώσεις και τα καθήκοντα του αλλά και να μπορεί να ασκεί τα δικαιώματά του που απορρέουν από τη συνολική λειτουργία του σχολείου (μαθητική κοινότητα, κοινωνική προσφορά μέσα και έξω από το σχολείο κ.τ.λ.).

Για την προετοιμασία του παιδιού για το σχολείο, παίρνονται και πρακτικά μέτρα όπως οι κοινές εκδηλώσεις, δραστηριότητες με μικρές ή μεγαλύτερες ηλικίες του σχολείου ή οι αμοιβαίες επισκέψεις, ώστε με πρακτικό τρόπο να εξοικειώνονται με τον σχολικό χώρο.

Στο πλαίσιο των γενικών αρχών και στόχων του εκπαιδευτικού συστήματος στο οποίο ανήκουν τόσο οι δομές προσχολικής αγωγής όσο και το σχολείο, ενισχύεται η συνεργασία ανάμεσα στους φορείς της παιδαγωγικής πράξης (εκπαιδευτικούς, κ.α) η οποία υπηρετεί και την καλύτερη και πιο αρμονική μετάβαση των παιδιών στο σχολείο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. "European Symposium on Improving Early Childhood Education and Care", Education and Culture DG, Brussels, 14 October 2008.
2. βλ. "How does access to early childhood services affect the participation of women in the labour market?", OECD, Education indicators in focus, February 2018, vol.59. Τονίζεται ότι η διαθεσιμότητα υπηρεσιών προσχολικής αγωγής και φροντίδας παιζει σημαντικό ρόλο στη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας.
3. "Key Data on Early Childhood Education and Care in Europe", Eurydice and Eurostat Report, edition 2014, σελ 26.
4. ο.π. σελ 13.
5. "Education at a glance" OECD Indicators, 2015, σελ. 323.
6. ΕΛΣΤΑΤ "Στατιστικές πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σχολικό έτος 2014-15".
7. Πανελλαδική έρευνα του ΠΑΣΥΒΝ, 2002-2004.
8. "Tackling Social and Cultural Inequalities through Early Childhood Education and Care in Europe". Eurydisce, January 2009, σελ. 136.
9. Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων (ΣΕΒ) "Σύγχρονες δεξιότητες για Διεθνώς ανταγωνιστικές επιχειρήσεις: 12+1 προκλήσεις για να μειώσουμε το χάσμα δεξιοτήτων στην Ελλάδα", Special Report, 23.1.2018.
10. "Η διδασκαλία του Μαρξ και του Ένγκελς για την Αγωγή" των Μ.Φ. Σταμπάγιεβα και Β.Α. Ροτενμπεργκ, στο περιοδικό "Θέματα Παιδείας", τχ. 28, σελ 68.
11. "Η προσχολική αγωγή στην ΕΣΣΔ", περιοδικό "Θέματα Παιδείας", τεύχος 47-48, σελ 107.
12. "The Demise of State Run Child Care in Bulgaria: Causes and Implications" M.Meurs and L. Ginddings, 2004, American University Washington.DC.
13. UNICEF, 1999, Woman in Transition, Florence, Italy: Unicef.
14. Από Β.Σ. Μούχινα, «Παιδική ψυχολογία», εκδ. Σ.Ε. και Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1990, σελ 13.
15. "The passion for Educating the "New Man": Debates about Preschooling in Soviet Russia, 1917 – 1925", Yordanka Valkanova, History of education Quarterly Vol. 49 No.2 May 2009.
16. Άπαντα, τομ. 39, σελ 24.
17. "The passion for Educating the "New Man": Debates about Preschooling in Soviet Russia, 1917 – 1925", Yordanka Valkanova, History of education Quarterly Vol. 49 No.2 May 2009.
18. Εφημερίδα "Ελεύθερος Άνθρωπος", 6 και 11 Οκτώβρη του 1934.
19. "public education: USSR yesterday, today, tomorrow" Mikhail Prokofyev, Moscow.
20. UNICEF, 1999, Woman in Transition, Florence, Italy: Unicef.
21. "Η προσχολική αγωγή στην ΕΣΣΔ", περιοδικό "Θέματα Παιδείας", τεύχος 47-48.
22. Λ.Βιγκότσκι "Σκέψη και γλώσσα" μετάφραση Αντζελίνα Ρόδη, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1993, σελ. 268 - 269.
23. Λ. Βιγκότσκι "Σκέψη και γλώσσα" μετάφραση Αντζελίνα Ρόδη, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1993.
24. "Η Σοβιετική Ψυχολογία για την ανάπτυξη του παιδιού" Συλλογή άρθρων σε μετάφραση Ελ. Βαγενά, εκδ. Σ.Ε. Αθήνα 2003.
25. Β.Σ. Μούχινα "Παιδική Ψυχολογία", Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, - Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1990.
26. "Το παιχνίδι και ο ρόλος του στη νοητική ανάπτυξη του παιδιού" του Λεβ Βιγκότσκι, μτφ. Μ. Κουβελάς, από περιοδικό "Θέματα Παιδείας", τχ 45-46, σελ. 103.
27. " Η Σοβιετική Ψυχολογία για την ανάπτυξη του παιδιού" Συλλογή άρθρων σε μετάφραση Ελ. Βαγενά, εκδ. Σ.Ε. Αθήνα 2003.
28. "Η φυσική αγωγή στην εκπαίδευση. Οι θέσεις του ΚΚΕ" από την μπροσούρα του ΚΚΕ, έκδοση Νοέμβριος 2015, σελ. 14.
29. "Ο Κόσμος του παιδιού – προσχολική ηλικία", σελ.358, εκδ. "Σύγχρονη Εποχή", Αθήνα, 1985.
30. "Το κουτί της Τέχνης" της Σοφίας Γιαλουράκη, εκδ. Δίπτυχο.

ΜΑΗΣ 2018